HART VAN NIJMEGEN

Magazine voor de 18.000 inwoners van Nijmegen-Midden

BEWAARSPECIAL

special ter herdenking van 75 jaar vrijheid – september 2019 – www.hartvannijmegen.nu

TWEEDE WERELDOORLOG IN DE WIJK

Bezetting en bevrijding in Willemskwartier, Landbouwbuurt, Hazenkamp, St. Anna en Heijendaal

Inhoud

4 **Opgeblazen bruggen bemoeilijken Duitse invasie**
5 **Dominee Creutzberg leidt verzet school 'De Hazenkamp'**
6-7 **Verdriet en blijdschap om deken Jozef Teulings uit Nijmegen**
8-9 **Inkwartiering van Duitsers, geallieerden en… Nijmegenaren**
10-11 **'Schuldige huizen' in Hindestraat, Joodse bewoners gedeporteerd**
12 **Frans Reichert doodgeschoten in eigen huis**
13 **Jan Verkleij ontsnapt aan razzia**
14-15 **Het verdriet van Groenestraat 47; moeilijke jaren voor de familie Wolf**
16 **Het onweerstaanbare dagboek van Johanna de Wilde**
17 **Smit Transformatoren, een bedrijf in oorlogstijd**
18-19 **Woonwijken onder vuur, tientallen oorlogsdoden te betreuren**
20-21 **Marie van Keeken maakt operatie Market Garden mee**
22-23 **Bommen en granaten veroorzaken veel leed in frontstadperiode**
24-27 **Willemskwartierders beleven heftige oorlog en bevrijding**
28-29 **Frans Verheijen: 'We konden niks en we hadden niks'**
30-31 **Oud-strijder Jo van Son: 'Je deed soms gevaarlijke dingen'**
32-33 **Duits afweergeschut maakt plaats voor Britse artillerie**
34-35 **Nijmegen viert de bevrijding en krijgt koninklijk bezoek**
36 **Ziekenhuis verpleegt in oorlogstijd ondergronds**
37 **Op Jonkerbos War Cemetery rusten 1629 gesneuvelde militairen**
38-39 **Wat gebeurde waar?**

COLOFON

Hart van Nijmegen is het magazine voor de 18.000 inwoners van Nijmegen-Midden, het stadsdeel dat bestaat uit de wijken Hazenkamp, St. Anna, Heijendaal, Nije Veld en Goffert. *Hart van Nijmegen* verschijnt zes keer per jaar, wordt huis-aan-huis bezorgd en ontvangt een bijdrage uit het budget wijkactiviteiten/bewonersinitiatieven van de gemeente Nijmegen.

De **bewaarspecial** 'Tweede Wereldoorlog in de wijk' verschijnt in september 2019 en is een speciale uitgave van *Hart van Nijmegen* ter herdenking van '75 jaar vrijheid'. **Hoofd- en eindredactie:** Ypie Veenstra ***(ypie@hartvannijmegen.nu)*** en Piet Hieltjes ***(piet@hartvannijmegen.nu)***.
Vormgeving: Wilke Zomerveld. **Bijdragen:** Ferry Blüm, Henny Fransen, Dion Hagens, Piet Hieltjes, Marian Huisman, Lenie Raats, Ronald Spaak, Leonie Valckx, Irma Verkleij en Rob Wolf.
Fotografie: Els Baltjes, Vincent Moll.

Foto voorkant: Prinses Juliana bezoekt het Kensington Regiment op het Quick-terrein aan de Hazenkampseweg, 2 juni 1945. Regionaal Archief Nijmegen

Foto achterkant: Marcherende militairen op de Hazenkampseweg ter gelegenheid van het koninklijke bezoek op 2 juni 1945. Regionaal Archief Nijmegen

Sponsors

***Hart van Nijmegen*-special 'Tweede Wereldoorlog in de wijk'** is financieel mogelijk gemaakt door subsidie van de gemeente Nijmegen (Verleden Verbeeld). Daarnaast hebben onderstaande sponsoren met hun bijdragen de publicatie van de special ondersteund.

- **Bart van Megen Tweewielers**
- **Brood en Banketbakkerij De Korenschoof**
- **Coop Wieleman**
- **Dé Bakkerij**
- **De Nijmeegse Verffabriek**
- **Derks Schoenmode en Schoenreparatie**
- **Jorrit De Streekbakker**
- **Sahin de Echte Groenteman**
- **Slagerij De Groene Weg**
- **Toko Rinus Catering**
- **Wennekes Tapijten en Gordijnen**

D. Alberts; B. Beenackers-Heeren; W. Bilo; E. van den Bosch; M. Den Uyl/ P. Den Uyl-Hieltjes; M. Dijkstra/ C. Dijkstra-Woudenberg; J. Fransen; H. Fransen/H. Fransen-Mulder; J. Goemans; S. Hoekstra; R. Hoornstra; J. Kerkvliet; R. Loosen; W. Melssen; H. van Meteren; F. Ogg; M. Plantema; J. Schoot Uiterkamp; T. Schoonwater; M. Theloesen; H. Verhagen; G. Wagenaar

September 2019, 75 jaar vrijheid

Beste lezer,

Met deze 'oorlogsspecial' heeft u een speciale uitgave van het wijkmagazine *Hart van Nijmegen* in handen. In september 2019 gedenkt Nijmegen '75 jaar vrijheid' en Hart van Nijmegen gedenkt mee met een speciale uitgave over de oorlogsgeschiedenis van Willemskwartier, Landbouwbuurt, Hazenkamp, St. Anna en Heijendaal, wijken die nu deel uitmaken van het verspreidingsgebied van dit wijkmagazine.

Hoe zagen die wijken eruit aan het begin van de Tweede Wereldoorlog? De plattegrond hieronder dateert uit 1940 en laat nog ongeschonden wijken zien, voor een deel onbebouwd. Vijf jaar oorlog zou dit voorgoed veranderen en daar gaat deze special over.

Wij – de redactie van deze special – wilden zoveel mogelijk verhalen op straat- en buurtniveau verzamelen. Kleine, liefst persoonlijke geschiedenissen die soms in officiële publicaties zijn verschenen, maar niet altijd. Lezers reageerden op de oproep in Hart van Nijmegen en de redactie wist zelf ook nog een aantal bronnen aan te boren. Het resultaat ligt voor u: twintig verhalen uit de hierboven genoemde wijken. Het zijn interviews met mensen die de oorlog nog hebben meegemaakt, verhalen die familieleden van na de oorlog nog wisten te vertellen, dagboeken die uit die periode bewaard zijn gebleven en meer algemene oorlogsgeschiedenis van deze Nijmeegse wijken.

De redactie heeft geprobeerd verhalen te verzamelen uit de hele periode van de Tweede Wereldoorlog, met zoveel mogelijk thema's. Het is echter onvermijdelijk dat de frontstadperiode (september 1944 tot mei 1945) veel aandacht krijgt. Het centrum van Nijmegen was al zwaar getroffen door het bombardement van 22 februari 1944, maar na de mislukte operatie Market Garden zou heel Nijmegen – en dus ook 'onze' wijken – zwaar onder vuur komen te liggen. U leest de belevenissen van wijkbewoners (maar ook van een bedrijf) in een aantal indrukwekkende verhalen.

Piet Hieltjes en Ypie Veenstra. Foto: Els Baltjes

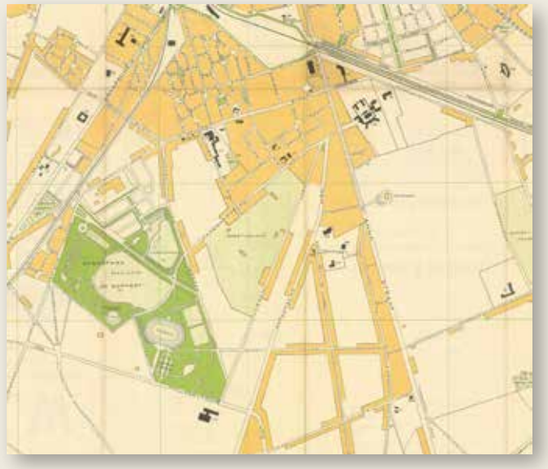

Laatste stadskaart van het onverwoeste Nijmegen, 1940
Foto: Regionaal Archief Nijmegen

Bovenaan de pagina's is een tijdlijn weergegeven waarop u kunt zien wanneer de gebeurtenissen hebben plaatsgevonden. Achterin de special vindt u de oorlogsgebeurtenissen terug op de plattegrond van het verspreidingsgebied van *Hart van Nijmegen*. Loop of fiets ze nog eens na, en bedenk dat de oorlog zich niet ver weg afspeelde, maar juist dichtbij, in de straten en huizen die u zo goed kent. Met deze special hopen we bij te dragen aan een groter bewustzijn van wat er zich 75 jaar geleden in de Tweede Wereldoorlog afspeelde in onze wijken.

En natuurlijk zou deze special nooit tot stand zijn gekomen zonder alle mensen die geschiedenissen naplozen en er indrukwekkende verhalen over schreven. Dus bedankt Ferry Blüm, Henny Fransen, Dion Hagens, Piet Hieltjes, Marian Huisman, Lenie Raats, Ronald Spaak, Leonie Valckx, Irma Verkleij en Rob Wolf. Jan van Heese, stadsgids en kenner van de Tweede Wereldoorlog was zo vriendelijk alle artikelen door te lezen en aanbevelingen te doen. Hartelijk dank daarvoor.

Ypie Veenstra en Piet Hieltjes vormden voor deze special hoofd- en eindredactie. Zij hebben er met veel plezier aan gewerkt en zijn trots op het resultaat!

10 mei 1940 Graafsebrug en St. Annabrug opgeblazen

Opgeblazen bruggen bemoeilijken Duitse invasie

De verwoeste Graafsebrug

De Tweede Wereldoorlog begint in Nijmegen met een klap, of beter gezegd, met een aantal klappen: bruggen en spoorbruggen worden door de Nederlandse legerleiding opgeblazen om het oprukken van de Duitse troepen te bemoeilijken.

Eind jaren dertig werd door de agressieve buitenlandse politiek van Hitler de kans op oorlog steeds groter. Nederland werd bewapend, want men hield rekening met een oorlog. Er leefde echter ook de hoop dat Nederland, net zoals in de Eerste Wereldoorlog neutraal zou blijven. Na het Hitler-Stalin-pact – het niet-aanvalsverdrag tussen Rusland en Duitsland van 23/24 augustus 1939 – werd de oorlogsdreiging zo sterk dat Nederland mobiliseerde. Tweehonderdduizend mannen werden onder de wapenen geroepen.

Toen Duitsland 1 september 1939 Polen binnenviel, verklaarden Frankrijk en Engeland 3 september 1939 Duitsland de oorlog. De Tweede Wereldoorlog was begonnen. Het zou echter tot 10 mei 1940 duren voordat Nederland aangevallen werd.

In de verdedigingsstrategie van het Nederlandse leger nam Nijmegen geen belangrijke plek in. De Maas en het Maas-Waaskanaal waren de verdedigingslinies.

Puinruimen op de verwoeste St. Annabrug

Bij een aanval van de Duitsers zou Nijmegen worden prijsgegeven. Wel werden aan de pijlers van alle bruggen en spoorbruggen in Nijmegen en omgeving explosieven geplaatst. De bruggen en spoorbruggen zouden bij de komst van de vijand opgeblazen worden. De opmars moest zo ernstig bemoeilijkt worden. In verband met explosiegevaar was roken op die bruggen vanaf dat moment verboden.

Opgeblazen bruggen

Begin mei 1940 werden aan de grens troepenbewegingen van de Duitsers waargenomen. De Nederlandse legerleiding verwachtte een aanval. 9 Mei werd die troepenbeweging intenser. 10 Mei 3:55 uur in de ochtend vielen de Duitsers Nederland binnen. De oorlog was begonnen. Om 4:10 uur gaf de Nederlandse legerleiding de opdracht om de (spoor)bruggen op te blazen.

Heel bekend is dat de vijf jaar oude Waalbrug en de spoorbrug over de Waal werden opgeblazen. Veel minder bekend is dat dit tussen 4:15 uur en 4:30 ook voor de bruggen van de Graafseweg en de St. Annastraat over de spoorkuil het geval was. Helaas werden de Duitse troepen niet gestuit door deze acties. Wel werd het verkeer in Nijmegen, nadat het leven weer 'genormaliseerd' was, een stuk lastiger!

Tekst: Piet Hieltjes.
Foto's: Regionaal Archief Nijmegen

bron: Savenije, L., Collaboratie en verzet. Een stad in oorlogstijd (Nijmegen 2018).

5 maart 1942 Ds. Creutzberg verzet zich tegen NSB-propaganda

Dominee Creutzberg leidt verzet school 'De Hazenkamp'

Het verzet tegen de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog kende vele gedaantes. Er waren goed georganiseerde groepen die sabotage-acties en liquidaties voorbereidden en uitvoerden. Op iets bescheidener schaal kwam de Nederlander in verzet door bijvoorbeeld een anjer in het knoopsgat te dragen of een militair de verkeerde kant op te sturen ('Do ist der Bahnhof!').

Een bijzondere verzetsgeschiedenis speelde zich in de oorlogsjaren af op de protestants-christelijke lagere school 'De Hazenkamp' aan de Hazenkampseweg 38. Met 340 leerlingen, tien onderwijzers en twee onderwijzeressen was het in 1941 één van de grootste christelijke scholen in de provincie. Voorzitter van het schoolbestuur was dominee Jelis Jan Creutzberg, die de school (mede) had gesticht.

Hoofd der school was in die jaren juffrouw E.G. Verhorst, die er in samenspraak met het bestuur alles aan deed om de politiek zoveel mogelijk buiten de schoolmuren te houden. Wat haar er overigens niet van weerhield om op feestelijke dagen haar klaslokaal te versieren met slingers in rood, wit en blauw met hier een daar een toefje oranje.

Een 'lastpost en een querulant'

Binnen het lerarenkorps was de 26-jarige (in 1940) F.W.J. Bruil vanaf het begin van de bezetting een probleemgeval. Bruil was een fanatiek NSB-er, regionale leider van de Jeugdstorm en als we de verhalen van zijn Duitse vrienden mogen geloven 'een lastpost en een querulant'. Hij trok zich niets aan van het neutrale schoolbeleid en hing NSB-propagandamateriaal op in de klas, leerde de kinderen NSB-liederen en beklaagde zich bij de autoriteiten over het vermeende oranjegezinde gedrag van zijn collega's.

De spanningen op school liepen zodanig op dat dominee Creutzberg Bruil aanraadde om ontslag te nemen. Maar daar voelde Bruil natuurlijk niets voor. Integendeel. Hij dreef de zaak op de spits door op 5 maart 1942 in NSB-uniform op school te verschijnen met een verse collectie NSB-propagandamateriaal onder de arm.

Het schoolgebouw met hoofdingang, speelplaats en gymnastiekzaal

Schorsing

Voor Creutzberg was de maat toen vol. Hij schorste Bruil en stuurde de kinderen naar huis. De ouders kregen het advies hun kinderen thuis te houden en op zoek te gaan naar een andere school in Nijmegen. Een bemiddelingspoging mislukte, waarna de zaak nog verder escaleerde toen het ministerie van Onderwijs andere Nijmeegse scholen verbood om kinderen van de 'De Hazenkamp' op te nemen. Een verbod dat overigens genegeerd werd door De Klokkenberg die wél bereid was de kinderen op te nemen.

Bruil bleef uiteindelijk achter met slechts acht leerlingen in een onttakelde school. Het doek viel voor de NSB-leerkracht toen hij niet lang daarna een affaire begon met een ondergeschikte leerkracht. Dominee Creutzberg kwam wonderwel zonder kleerscheuren uit de affaire: het ministerie van onderwijs wilde de zaak niet nog verder laten escaleren. Wel verloor hij tijdens de Tweede Wereldoorlog twee van zijn zoons.

Dominee Creutzberg kreeg na de oorlog de Israëlische Yad Vashem-onderscheiding voor hulp aan de Joden. De ULO aan de Hazenkampseweg droeg zijn naam totdat de school in 1968 opging in de Nijmeegse Scholengemeenschap Groenewoud. Ook werd een weg in Heseveld naar hem vernoemd. Dominee Jelis Jan Creutzberg overleed in 1951.

Tekst: Ronald Spaak
Foto: Schrijverij Niemantsverdriet

Bronnen: Savenije, L., Collaboratie en verzet. Een stad in oorlogstijd (Nijmegen 2018); De Gelderlander, 3 mei 1969; www.nijmeegsglorie.nl; www.oorlogsdodennijmegen.nl; www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl

Verdriet en blijdschap om deken **Jozef Teulings** uit Nijmegen

In *De Gelderlander* van 11 juni 1945 verscheen een artikel met de kop "De terugkeer van deken Teulings uit Dachau," met als ondertitel "katholiek Nijmegen houdt een grootsche betoging". De betoging had als doel heel Nijmegen de gelegenheid te bieden haar blijdschap te uiten over de terugkeer van deken Teulings uit het concentratiekamp Dachau.

Het artikel doet verslag van de duizenden mensen die hier op af kwamen en van alle activiteiten van die dag: de Heilige Mis, de receptie, het defilé van heel Nijmegen en het cadeau voor de deken: een auto. De hele dag werd de deken vergezeld door zijn moeder.

De vreugde van al deze mensen en organisaties over de terugkeer van deken Teulings maakt duidelijk hoe belangrijk de positie van de katholieke kerk in die tijd was. Nijmegen was een katholiek bastion; er werd gesproken over Monnikendam of Rome aan de Waal. De leiders van de rooms-katholieke kerk, de bisschoppen, maar ook de pastoors en kapelaans, waren invloedrijke en gezaghebbende personen.

Deken Teulings (met zwarte hoed) wordt gearresteerd

Gewoon doen

Jozef Teulings was pas drie weken deken van Nijmegen – bestuurder van een (deel van een) bisdom – toen de Duitsers op 10 mei 1940 Nederland binnenvielen. Tot dan toe was hij, en bleef dat ook, pastoor van de parochie van de Heilige Antonius van Padua-Sint Annakerk, meestal de Groenestraatkerk genoemd.

Op 21 mei 1940 werden pastoors en predikanten ontboden bij Ortskommandant Hoffmann. Hoffmann liet weten dat hij de uitoefening van de godsdienst vrij zou laten op voorwaarde dat de geestelijken meewerkten aan het bewaren van rust en orde en het lenigen van de nood van de bevolking met behulp van die 'prachtige sociale instellingen'. Het motto van alle autoriteiten in de beginperiode van de bezetting, inclusief de rooms-katholieke kerk, was 'gewoon doen'. Doorgaan en gewoon doen. Op 23 mei 1940 riep deken Teulings zijn priesters op om het conflict niet op te zoeken, te zwijgen en geen oordelen uit te spreken over personen en hun handelingen.

De confrontatie

Voorjaar 1942 hingen NSB-propagandisten op alle Nijmeegse scholen posters op van de Nationale Jeugdstorm en verspreidden zij er pamfletten. De schoolbesturen waren hier niet van gediend en lieten al het propagandamateriaal verwijderen. Deken Teulings had hen daar, in lijn met de richtlijnen van het bisdom, toestemming voor gegeven. Dit betekende een duidelijke koerswijziging: Teulings ging de confrontatie aan met de NSB en met de bezetter. De bezetter reageerde onmiddellijk, Teulings werd 28 april 1942 gearresteerd. Zijn arrestatie was een signaal aan de hele gemeenschap – de grenzen van de tolerantie waren bereikt.

Teulings werd weggevoerd naar concentratiekamp Dachau. Heel sporadisch kwam er een bericht van hem door. Toen op 8 mei 1945 de Tweede Wereldoorlog in Europa was afgelopen, had men sinds augustus 1944 niets meer van Teulings gehoord. De vraag was: hoe is het met deken Teulings? "De enige oplossing om zekerheid te hebben omtrent de toestand van de deken is: zelf gaan kijken," schreef kapelaan Wim van Helden in zijn dagboek. "Maar dat is eigenlijk te dwaas om erover te denken."

De terugkeer

Toch is dat precies wat kapelaan van Helden en zijn twee reisgenoten, kapelaan Schellekens en H.J. van der Krabbe, officier van de grenswacht, deden. Ze vertrokken met een auto op 9 mei 1945 en kwamen al op 11 mei in Dachau aan. Omdat er vlektyfus heerste in het kamp, werden ze niet binnengelaten. Verzetsman Pim Boellaard loodste hen toch naar binnen en met een list wist hij de deken en de twee kapelaans langs de Amerikaanse kampcontroles te leiden. Samen reden ze door het verwoeste Duitsland terug naar Nijmegen. Op 13 mei, 's avonds rond zeven uur, bereikten ze de grens bij Beek. En om kwart over acht kwamen ze aan bij de Groenestraatkerk, waar het zwart van de mensen zag. In gevangeniskleding en sterk vermagerd hield deken Teulings een toespraak waarin hij opriep om in 'christelijke geest' te leven. Hij maakte een onvergetelijke indruk op de mensen, daarvan getuigt Marie van Keeken in haar dagboek (zie inzet). Op 10 juni 1945 werd de deken nogmaals uitgebreid gehuldigd door alle Nijmegenaren.

Teulings met pet in concentratiekamp Dachau. Foto: archief Frans Govers

Goed of fout?

Het denken en handelen van deken Teulings is exemplarisch voor de wijze waarop de rooms-katholieke kerk, en vele andere organisaties en personen met hem, reageerden op de bezetting van ons land. Aanvankelijk riep men op tot berusten en aanpakken. In de loop van de bezetting werd samenwerken steeds meer beladen en groeide de verzetsbereidheid en de verzetsdeelname. Het in 2018 verschenen boek *Nijmegen, collaboratie en verzet. Een stad in oorlogstijd* van Lennert Savenije maakt duidelijk dat de begrippen collaboratie en verzet, goed en fout, te statisch zijn om aan de werkelijkheid recht te doen.

Vanuit oprechte betrokkenheid en verantwoordelijkheid koos Teulings aanvankelijk, in lijn met de koers van het bisdom, voor samenwerken met de bezetter. Samenwerken tot dat niet meer kon, tot grenzen werden overschreden.

Jozef Teulings is nooit helemaal hersteld van de kampperiode. Al in 1948

Pastoor Teulings op de preekstoel van de Groenestraatkerk na zijn terugkeer uit Dachau

moest hij om gezondheidsredenen uit de Groenestraatparochie vertrekken naar het veel rustiger Veghel. Jozef Teulings stierf in 1965, 70 jaar oud.

Tekst: Lenie Raats
Foto's: Regionaal Archief Nijmegen

Uit het oorlogsdagboek van Marie van Keeken

"12 Mei (1945) 'n Onverwachte verrassing. Meneer de Deken komt thuis uit Dachau (dat was op 13 mei, wrsch. een foutje van de schrijfster, red.) Op eigen initiatief werd hij opgehaald door de Aalmoezeniers Kap. v.d. Helden en Schellekens.

Dachau, het beruchte kamp… En hij leefde nog… en verscheen hier in de meest mogelijke vreugde in z'n boevenpak met het kruis op de rug, moeilijk lopend, en de sporen van geleden leed op z'n gezicht. De mensen op straat, ze waren niet te houden, en dromden naar de kerk.

De menigte juichte en schreeuwde en overstemde het orgel, dat het "Domine salvam fac" inzette. En daar verscheen Meneer de Deken op de preekstoel in boevenpak… En preekte… zodat de mensen later nog schreiend van ontroering en vreugde de kerk verlieten."

"Op 10 Juni werd Meneer den Deken officieel gehuldigd 'terug uit Dachau'. Geheel Kath. Nijmegen was paraat. Wel 'n 60 deputaties van Kath. organisaties en charitatieve verenigingen defileerden voor Meneer den Deken, met vlaggen en vaandels, met trommels en trompetten. Het eerste uiterlijk betoon na 5 jaren tirannie. 'n Welkomstgroet werd gebracht voor versterkte geluidgevers. Zelfs 'n kind van 12 jaar sprak kinderlijk eenvoudig haar grote blijdschap uit over Meneer de Deken's terugkeer. Namens geheel Kath. Nijmegen werd hem 'n auto aangeboden, omdat z'n been hem in 't lopen niet meer zou hinderen."

Bronnen: Savenije, L., Nijmegen, collaboratie en verzet. Een stad in oorlogstijd (Nijmegen 2018); De Gelderlander (11 juni 1945); Van Keeken, M.J.P., Lief en leed van ons gezin rond de bevrijding (niet gepubliceerd). YouTube, Terugkeer Deken Teulings, geplaatst op 29 mei 2017

WO2

Inkwartiering van **Duitsers**, ge allieerden en… **Nijmegenaren**

Ingekwartierde Engelse soldaten in het Bisschop Hamerhuis na de Slag om Arnhem. Foto: Regionaal Archief Nijmegen

Met de komst van de Duitse bezetter en later de geallieerde bevrijders moest er in Nijmegen huisvesting gevonden worden voor duizenden soldaten. Maar niet alleen soldaten moesten een plek vinden, ook waren er door de verwoestingen in Nijmegen nogal wat burgers die woonruimte nodig hadden. Veel huizen waren beschadigd of weggevaagd door de bombardementen op 22 februari 1944 en tijdens de frontstadperiode (september 1944 - mei 1945) waarin Nijmegen wel bevrijd was, maar zwaar te lijden had van Duitse beschietingen. Hoe werden deze huisvestingsproblemen aangepakt?

De Duitse bezetter liet vooral grote gebouwen ontruimen om daar de eigen militairen in te huisvesten: de scholen aan de Dobbelmannweg, Akkerlaan, Verlengde Groenestraat (het voormalige Doornroosje) en het Bisschop Hamerhuis zijn voorbeelden uit de wijken Hazenkamp, St. Anna en Heijendaal. Er zijn er meer, maar van bovenstaande locaties zijn 'ooggetuigenverslagen' bekend.

In de frontstadperiode verlieten de Duitsers de stad en namen de geallieerden hun huisvesting over. Toch was dat niet genoeg en moesten veel geallieerde soldaten in Nijmegen bij de mensen thuis ingekwartierd worden.

Mulo Johanna de Lestonac aan de Dobbelmannweg

Johanna de Wilde schrijft 3 september 1942, dan 16 jaar, in haar dagboek Dansen in schuilkelders: "Alle scholen in Nijmegen schijnen bezet te zijn door Duitse troepen met hun oorlogstuig. Ik denk dat ik nog van geluk mag spreken dat de zusters van Johanna de Lestonnac mulo me nog steeds les geven. Ik zou liever journalistiekles krijgen, maar door die afschuwelijke oorlog leren ze me alles wat met kantoorwerk te maken heeft. Dat is beter in deze tijd, zeggen ze. Ik haat die stomme oorlog." (p.16) Vanaf september 1944 stopte al het onderwijs in Nijmegen. De scholen waren allemaal bezet, aldus Johanna. En mocht zij de oorlog overleven, dan zou zij nooit meer bieten eten en al haar geld aan schoenen en kleren uitgeven! (p. 109)

De Bernadetteschool aan de Akkerlaan

Jan Brandt (88) woonde aan de Groesbeeksedwarsweg. De geallieerden trokken vanaf het zuiden op naar het centrum van Nijmegen. Ze kwamen door Nijmegen-Oost, waar nogal hevig strijd is geleverd. De familie Brandt besloot om hun huis wegens het gevaar te verlaten en vertrok met de bovenburen richting St Anna.

Aan de Van Peltlaan stond een huis leeg. Het was verlaten door gevluchte NSB'ers. De families hebben toen vier dagen in dat huis gezeten, maar moesten er weer uit. Ze hoorden dat de Duitsers de Bernadetteschool voor meisjes aan de Akkerlaan (nu basisschool De Akker) hadden verlaten. De twee families hebben zich toen in een klaslokaal gevestigd. De Duitsers hadden een grote puinhoop achtergelaten. Met vereende krachten werd het gebouw opgeruimd en konden de twee families in een lokaal wonen. De kinderen gingen niet naar school en hingen overdag in de buurt rond.

De familie Brandt moest in februari ruimte maken voor anderen. Ze gingen weer terug naar hun eigen huis aan de Groesbeeksedwarsweg. Daar kregen ze bezoek van de zogeheten kwartiermakers. Deze kwamen kijken hoeveel geallieerden soldaten in het huis konden verblijven. Het aantal dat zij bepaalden, werd ingekwartierd.

Bisschop Hamerhuis aan de huidige Verlengde Groenestraat

Aan de huidige Verlengde Groenestraat staat het Bisschop Hamerhuis, met het karakteristieke pagodedakje in het midden. Hier huisde de Congregatie van het Onbevlekte Hart van Maria, beter bekend als de Scheutisten. Zij legden zich toe op de scholing en het uitzenden van missionarissen naar China.

Al op 11 mei 1940 moest er in het Bisschop Hamerhuis plek gemaakt worden voor dertig Duitse soldaten. Tot 1942 konden de Scheutisten in het Bisschop Hamerhuis blijven wonen. Op 20 mei 1942 moesten ze het gebouw binnen acht dagen op bedden, stoelen en tafels na, ontruimen. Toen de Duitsers daarna kwamen inspecteren, eisten ze dat het gebouw eerst grondig werd schoongemaakt en dat de meegenomen keukenspullen moesten worden teruggebracht. De zusters en meisjes van het St. Canisiusziekenhuis waren zo goed om te helpen. In de loop van de jaren bleef het Bisschop Hamerhuis bezet, nu eens door honderdvijftig, dan weer door slechts enkele Duitse soldaten.

Met het mislukken van operatie Market Garden werd Nijmegen frontstad. De Duitsers vertrokken uit het Bisschop Hamerhuis en de geallieerden namen hun plaats in. Op veertienjarige leeftijd heeft Nijmegenaar Hans Fraaije Engelse troepen bij het Bisschop Hamerhuis zien aankomen die bij de slag om Arnhem verslagen waren. Daar werden ze opgevangen, verschoond en van nieuwe uniformen voorzien. "Die troepen maakten een soldateske indruk, fier, maar niet verslagen in die zin, wel geslagen. Een aantal had verband om het hoofd waar bloed doorheen kwam. Het bebloede verband heeft op mij de sterkste indruk gemaakt."

Familie De Moor met ingekwartierde soldaten. Foto: privéarchief E.M. de Moor

Particuliere huisvesting van geallieerden

Bij de familie van Johanna de Wilde aan de Groenestraat werden soldaten ingekwartierd. Er woonden in dat huis steeds twee soldaten. Na januari 1945, toen de geallieerden opnieuw verder Duitsland introkken, kreeg de familie De Wilde steeds nieuwe gasten. Overigens was dat voor de ouders van Johanna niet altijd even makkelijk met negen dochters in huis!

Johanna schrijft op 7 november 1944 in haar dagboek: "Bij mijn vriendin Coby zitten ook twee soldaten maar geen van twee spreekt Engels. Een van die twee soldaten moest naar de wc, maar ze begrepen niet wat hij bedoelde. Hij deed alsof hij zijn gezicht en zijn handen waste en gebruikte het woord toilet voor de wc. maar in Nederland gebruikt niemand het woord toilet voor wc, dus dachten ze hij opfrissen bedoelde. Dus zetten ze een grote teil met water op tafel en gaven hem een handdoek, terwijl ze stonden te kijken. Uiteindelijk moest ie zo nodig dat ie naar zijn broek wees en met gebaren duidelijk maakte wat hij wilde. Toen begrepen ze het en stikten van het lachen."

E.L. de Moor uit de Marterstraat vermeldt in zijn dagboek: "Heden inkwartiering gekregen van de Royal Engineers (Harry en Johnny). Tot nu toe hadden we te maken gehad met de Polar Bears. Hun pantserwagens stonden her en der in de straat geparkeerd. Deze Harry en Johnny kwamen bij ons inwonen. Een duo dat, hoe verschillend ook, in ons aller herinnering voortleeft. Harry was een kleine gezette jongen, die goedmoedigheid paarde aan opschepperij… Van Johnny, een lange, mooie man met een blond snorretje, Clark Gable-type, herinner ik mij dat hij veel weg was en tegen het einde van de oorlog sneuvelde in de buurt van Aken."

Basisschool De Akker. Foto: Vincent Moll

Tekst: Piet Hieltjes

Bronnen: Whycoff-de Wilde, J., Dansen in schuilkelders (Nijmegen 2012); YouTube, Mannen uit Arnhem 26 09 1944, geplaatst op 26 mei 2014 door Paul Klinkenberg; De Nederlandse Provincie CCICM, Ideaal van mijn Jeugd. Honderd jaar Scheut in Nederland 1899-1999 (Vught 1999); Fotoboek van E.L. de Moor. Privécollectie, niet gepubliceerd.

WO2

‘Schuldige huizen’ in Hindestraat, Joodse bewoners gedeporteerd

Achter de kille cijfers van Joodse slachtoffers van het nazi-bewind in Nijmegen schuilen trieste verhalen. De kunstenaar Armando sprak over een ‘schuldig landschap’; een lieflijk, fraai landschap waar zich in het verleden vreselijke gebeurtenissen hebben voltrokken. Een ‘schuldig landschap’ is een landschap dat het verleden met zich meetorst, bijvoorbeeld omdat er concentratiekampen hebben gestaan. Zo kun je ook zeggen dat er in Nijmegen in bijna iedere straat wel een ‘schuldig huis’ staat, getuige van dramatische gebeurtenissen.

Ik woon in de Hindestraat op nummer 58. Toen wij ons huis in 2000 kochten kregen wij van de vorige eigenaren een paar A4-tjes met daarop de geschiedenis van de bewoners. Zo woonde er in de jaren dertig Adolf Zilversmit, een Joodse koopman, geboren in Losser in 1879 in

Hindestraat 58. Foto: Vincent Moll

Overijssel. Na enige jaren in Duitsland te hebben gewoond vertrok hij in 1933 naar Nijmegen, waar ook zijn twee zusjes verbleven. In april 1935 verhuist Adolf naar Hindestraat 58, waar hij in 1939 overlijdt.

Joodse bewoners nr. 58 gedeporteerd

De vrouw van Adolf Zilversmit, Rosa Zilversmit-Cohn, blijft in de Hindestraat wonen. Rosa was van Duitse afkomst. Zij begint na de dood van haar man een pension. Bij de grote razzia in 1942 (zie inzet) wordt Rosa opgepakt en via Westerbork naar concentratiekamp Sobibor gedeporteerd, waar zij op 16 april 1943 sterft. Bij Rosa woonde Helena Stern, afkomstig uit Tsjechië. Het is niet duidelijk of zij tegelijk met Rosa tijdens de razzia is meegenomen. Helena komt om in Auschwitz in 1942. Ook het echtpaar Wolf-Strauss woonde tijdelijk op Hindestraat 58. Zij worden op 17 november 1942 in Auschwitz vermoord.

Joodse bewoners op nummer 33

Zoekend naar informatie over andere huizen in de straat kom ik meerdere verhalen tegen. In de Hindestraat is er nog een adres, nummer 33, waar Joodse bewoners zijn verdwenen. Daar woonden Gustav en Jenny Vyth-Lenor. Volgens sommige bronnen woonde op nummer 37 waarschijnlijk Marcus, een broer van Gustav, met zijn tweede vrouw Irene Vyth-Anschel, afkomstig uit Kalkar. De documentatie op de website van het Joods Monument, dat de gegevens van alle Joodse slachtoffers van het nazibewind bijhoudt, laat echter zien dat beide broers op hetzelfde adres woonden, Hindestraat 33. Ook vind ik informatie over Hindestraat nummer 28, waar ene Irene Anschel zou hebben gewoond, maar zij was de tweede vrouw van Gustav Vyth, en woonde dus op nummer 33. De verschillende bronnen spreken elkaar op dit punt tegen.

Anneke Spierings. Foto: privécollectie

Hindestraat 33

Op nummer 33 in de Hindestraat woont nu nog Anneke Spierings, dochter van politieagent Spierings. Ze was vier jaar toen haar vader en moeder eind 1943 een keuze mochten maken tussen twee leegstaande huizen in de Hindestraat, nr 33 en 58. In die twee huizen hadden Joodse families gewoond die gedeporteerd waren!

Anneke heeft een goed geheugen. Zo weet zij zich te herinneren dat in het huis in de woonkamer een groot schilderij hing, achtergelaten door de familie Vyth. Haar moeder heeft het aan een reizende koopman meegegeven; het was niet haar smaak. Het was Anneke bekend dat er een Joodse familie had gewoond en ook wat er met hen gebeurd was. Tot op de dag van vandaag vindt ze het ongemakkelijk dat ze in een huis woont met zo’n verleden.

Ze herinnert zich het bevrijdingsfeest in de straat nog heel goed. En ook dat er na de oorlog, in haar herinnering, eigenlijk nooit meer over het lot van de straatgenoten werd gesproken…

Ondergedoken en opgepakt

De twee broers Vyth waren na de grote razzia’s in november 1942 met hun vrouwen ondergedoken, maar zijn op verzoek van de Nijmeegse politie opgespoord en aangehouden. Zij hadden “zonder de vereiste vergunning hun woonplaats verlaten.” Met deze omschrijving werden Joden aangeduid die waren ondergedoken.

Gustav en Jenny werden na vijf dagen op het politiebureau te hebben doorgebracht overgebracht naar Westerbork, waarna zij met transportnummer 65 op 25 mei naar Sobibor werden gedeporteerd. Daar zijn ze op 28 mei 1943 vermoord. Marcus en Irene werden ook opgepakt, naar Westerbork gebracht en van daaruit met transportnummer 81 naar Auschwitz gedeporteerd. Daar zijn zij op 19 november 1943 vergast. Het huis van de familie Vyth, Hindestraat 33, werd op 14 april 1943 ontruimd.

Een derde broer, Alfred Vyth, overleefde de oorlog en opende in 1945 de winkel Textilia, aan de Mariënberg, later de Burchtstraat. Ook een zoon van Marcus Vyth uit zijn eerste huwelijk, Paul, overleefde de oorlog.

‘Schuldig huis’

De geschiedenis en vernietiging van deze mensen is door de Duitsers, op enkele onzorgvuldigheden na, goed gedocumenteerd. Dat maakt het eigenlijk nog gruwelijker. Het elimineren van Joden in Nederland was, net als in de rest van Europa, voor de Duitsers en hun Nederlandse helpers een administratieve en logistieke operatie. De Hindestraat vormde daarop geen uitzondering.

De weggevoerde familie Vyth staat vermeld op het Kitty de Wijze-monument

Omgekomen bewoners Hindestraat nr. 58 op het Kitty de Wijze-monument

Via de Digitale Studiezaal van het Regionaal Archief Nijmegen is een filmpje te zien dat dateert van 5 mei 1945. De Hindestraat viert het bevrijdingsfeest. Dansende mensen met blije gezichten. Ze waren verzekeringsagent, leraar, drukker, koster, boekhouder, ambtenaar, agent van politie, kantoorbediende ….huisvrouw of gewoon kind. Acht van hun straatgenoten konden dit feest helaas niet meer met hen meevieren. Sinds ik weet waarvan mijn huis getuige is geweest, kijk ik toch anders naar die oude gevel en originele deuren… ik kijk ook naar een ‘schuldig huis’.

Tekst: Marian Huisman
Foto's: Piet Hieltjes

Weinig Joodse Nijmegenaren overleefden de oorlog

In het begin van de oorlog woonden er in Nijmegen 544 joden. In januari 1941 werden zij verplicht zich als Jood te laten registreren bij de afdeling bevolking van de gemeente en moesten ambtenaren een Ariërverklaring ondertekenen waarin zij aangaven niet van Joodse komaf te zijn.

De gemeente werkte actief mee aan de landelijk ingestelde maatregelen om de joden te isoleren van de rest van de bevolking. Daarnaast organiseerde de WA-afdeling (orde-dienst) van de Nijmeegse NSB o.l.v. Lou Manche van maart tot zomer 1941 terreuracties tegen Joodse Nijmegenaren. Uiteindelijk overleefden 504 Nijmeegse Joden de oorlog niet.

In 1942 kwamen in Nijmegen de deportaties op gang. Het hoogtepunt was een razzia op 17 november 1942 waarbij ongeveer tweehonderd joden werden opgepakt. De slachtoffers van deze razzia werden tijdelijk ondergebracht in de voormalige hbs aan de Kronenburgersingel.

In april 1943 was het merendeel van de Nijmeegse Joden weggevoerd via kamp Westerbork naar onder andere de concentratiekampen Auschwitz en Sobibor in Polen. In totaal leefden er in 1946 nog 26 joden in Nijmegen (***www.oorlogsdodennijmegen.nl***).

Bronnen: Eliens, F.M., Nijmegen tussen bezetting en bevrijding (Zaltbommel 1995); Savenije, L., Nijmegen, collaboratie en verzet. Een stad in oorlogstijd (Nijmegen 2018; Huis van de Nijmeegse Geschiedenis, www.stichtingkittydewijze.nl, www.oorlogsdodennijmegen.nl, www.joodsmonument.nl, Regionaal Archief Nijmegen

17 sept. 1944 Koerier *Vrij Nederland* doodgeschoten

WO2

Frans Reichert doodgeschoten in eigen huis

De pers werd tijdens de Duitse bezetting onder scherpe censuur geplaatst. Niet gecensureerd nieuws kreeg je via de illegale pers en het illegaal luisteren naar de BBC of Radio Oranje. De verspreiding van illegale kranten, pamfletten en bladen was een belangrijk onderdeel van het verzet tegen de Duitsers. *Het Parool, Vrij Nederland* en de communistische *De Waarheid* waren de belangrijkste landelijke verzetskranten, later kwamen daar het gereformeerde blad *Trouw* en *Je Maintiendrai* bij.

Frans Reichert (1873-1944) uit de Van Peltlaan was, samen met zijn zoon Gijs, koerier van *Vrij Nederland*: een gevaarlijk werk! De bijnaam van Frans was Vrijn. Hij werd verschillende malen verhoord in verband met het koerierswerk, maar de Duitsers konden niet bewijzen dat hij *Vrij Nederland* verspreidde. Zij moesten hem steeds laten gaan. Tot 14 september 1944, een paar dagen voor de bevrijding van Nijmegen. Hauptman Herbert Kühnert ging samen met politieagent Anton Wiebe naar het huis van Reichert aan de Van Peltlaan 118. Zij spraken hem opnieuw aan op zijn koerierswerk. Er ontstond een woordenwisseling en Reichert trachtte te ontsnappen. Kühnert schoot daarop Frans Reichert door het hoofd, waarop Kühnert en Wiebe vertrokken.

Frans Reichert ligt op het erehof van de begraafplaats Jonkerbos.

Tekst: Piet Hieltjes
Foto: Vincent Moll

Buurmeisje herinnert zich moord op Frans Reichert

"In de late avond van donderdag 14 september 1944 zaten wij in de woonkamer. Ramen en deuren waren verduisterd. Laat in de avond hoorden wij een vreselijk schreeuwen en mijn vader ging kijken wat er aan de hand was. Tussen onze tuin en de achtertuin van de huizen aan de Van Peltlaan was een muur van rechtopstaande bielzen gemaakt. Een van die bielzen was in de loop der jaren weggerot en er was een kleine doorgang naar het huis van Reichert ontstaan. Door die opening zag mijn vader dat bij Reichert alle ramen en deuren open stonden en dat er ondanks de verplichte verduistering overal licht scheen. Er moest iets vreselijks aan de hand zijn, want Greetje bleef maar schreeuwen.

Mijn moeder ging mijn vader achterna en wrong zich ook door de opening. In de keuken lag de heer Reichert in een plas bloed. Hij was al dood. Kort daarvoor waren er Duitsers met Nijmeegse politiemensen aan de deur geweest om hem te arresteren. Pas later heb ik gehoord dat de heer Reichert, die een gruwelijke hekel had aan de Duitsers, actief was in het verzet. Bij zijn arrestatie heeft hij geweigerd het onderduikadres van zijn broer in Den Haag, de vader van Greetje, en van enkele goede vrienden te verraden. Toen hij even kans zag, heeft hij geprobeerd te ontsnappen, maar de Duitsers schoten hem zonder pardon door het hoofd en vertrokken weer.

Niemand uit de buurt durfde het aan om te komen helpen, want als die lui terugkwamen, zouden er misschien nog meer slachtoffers vallen. Mijn ouders hebben de heer Reichert toen een beetje gewassen en op de divan gelegd. Uiteindelijk is hij in zijn eigen tuin begraven. Pas op dinsdag 26 september is hij, na een uitvaartmis in de parochiekerk van O.L. Vrouw van Lourdes aan de Hatertseweg, op het R.K. Kerkhof in Brakkenstein begraven."

Grafsteen Frans Reichert

Met dank aan Bart Janssen. Na speurwerk wist hij dit buurmeisje te spreken. Het citaat komt uit zijn nieuwe boek *Het Verdriet van Nijmegen 1940-1945* dat op 10 oktober 2019 verschijnt.

maart 1944 Bezoekers Goffertstadion weggevoerd als dwangarbeider

WO2

Jan Verkleij **ontsnapt aan razzia**

Er waren veel arbeidskrachten nodig om de Duitse (oorlogs) economie draaiende te houden. Veel mannen vochten immers in het Duitse leger. Aanvankelijk ging deze Arbeitseinsatz op basis van vrijwilligheid, maar vanaf februari 1942 werd werken in Duitsland verplicht. Er vonden razzia's plaats om mannen op te sporen die zich niet voor de Arbeitseinsatz hadden aangemeld. Grote bijeenkomsten zoals voetbalwedstrijden waren favoriet. In maart 1944 zat het Goffertstadion bomvol met wel dertigduizend mensen vanwege een belangrijke voetbalwedstrijd. Een van hen was Jan Verkleij.

Voetbalwedstrijd Feyenoord - Enschede in het Goffertstadion op 25 april 1943. Een klein jaar later zou hier de razzia plaatsvinden waaraan Jan Verkleij wist te ontsnappen.
Foto: Regionaal Archief Nijmegen

Mijn vader Jan Verkleij werd in 1942 hoofd bijkantoorhouder van de *Limburger Koerier* in Venlo, nadat hij al bij twee andere regionale kranten in het westen had gewerkt. Iedere week ging hij met de trein op zaterdag naar Maastricht om te vergaderen op het hoofdkantoor en zijn loonzakje op te halen. "In 1943 kreeg ik een oproep om me te melden voor de Arbeitseinsatz," vertelt mijn vader. "Via, via kreeg ik een pasje als Grenzarbeiter, zogenaamd werkend bij een machinefabriek uit Tegelen die gedwongen was voor de Duitsers te werken." Hij kreeg dat pasje van de toenmalige directeur van de *Limburger Koerier* omdat hij vond dat een jonge 'krantenman' niet naar Duitsland moest verdwijnen. Hij moest zijn beroep blijven uitoefenen en zo ervoor zorgen dat de Noord-Limburgers, zeker in oorlogstijd, hun krant kregen. Dus kwam hij illegaal op de personeelslijst van de machinefabriek.

Jan Verkleij, anno 2019

Voetbalwedstrijden in oorlogstijd

Mijn vader had destijds een kaartje bemachtigd voor de voetbalwedstrijd tussen Oost- en West-Nederland in het Nijmeegse Goffertstadion. Er waren tijdens de oorlog geen interlandwedstrijden meer en daarvoor in de plaats organiseerde de NVB (koninklijk mochten ze niet meer heten) meer algemene wedstrijden zoals Oost-Nederland tegen West-Nederland.

"Ik ben in maart 1944 naar Nijmegen gereisd om naar deze wedstrijd te kijken in het Goffertstadion. Ik was toen 25 jaar oud," vertelt mijn vader. "Tijdens de tweede helft werden de toegangspoorten door de zwaarbewapende Duitsers (die Grüne Polizei) afgesloten en alle jongens en mannen gecontroleerd. De meesten werden op de klaarstaande vrachtwagens geladen. Ik vermoed vele honderden... ouderen, vrouwen en kinderen achterlatend! Het wachtende publiek in het stadion zong ondertussen: Wij zijn niet bang en Ik heb u lief mijn Nederland. Ik kwam door de controle dankzij mijn pasje en dolblij, maar nog steeds angstig, ben ik in hoog tempo naar het station gerend om weer snel de trein naar Venlo te nemen. Ik ben misschien toen langs de Hertstraat gerend!"

Mijn vader is momenteel honderd jaar en woont nog zelfstandig in Venlo. Lichamelijk gaat het niet zo goed met hem, maar geestelijk is hij nog 100 procent. Hij kwam oorspronkelijk uit Oudewater, is altijd in Venlo blijven wonen en heeft tot zijn pensionering bij *Het Dagblad van Noord-Limburg* gewerkt, na fusies nu de regionale krant *De Limburger.*

Tekst en foto: Irma Verkleij

Bronnen: Habets, G.W.M., Voetballend Nijmegen in de Tweede Wereldoorlog, bachelor geschiedenis RU (Nijmegen 2016), en www.geschiedenislokaal024.nl:arbeiders naar Duitsland

Het verdriet van Groenestraat 47; moeilijke jaren voor de familie Wolf

Zijn interesse in het verleden bracht historicus Rob Wolf (1952) er enkele jaren geleden toe de bewogen geschiedenis van zijn eigen familie in Nijmegen te onderzoeken. Zijn opa Herman Wolf sr. woonde in de oorlogsjaren aan de Groenestraat 47. Het feit dat twee dochters al in de jaren dertig met Duitse mannen trouwden, maakte de oorlogsperiode voor de familie niet gemakkelijk. Rob Wolf schreef de oorlogsgeschiedenis van zijn tantes en vader Herman Wolf jr. op basis van familiepapieren en interviews die hij samen met zijn nicht Jeannette Rutgers heeft afgenomen.

In het voorjaar van 1943 reed mijn opa, Herman Wolf sr., naar Mönchengladbach om daar zijn dochter, Marietje Thiemer-Wolf, met haar kinderen Frits (geboren 1935) en Karin (1936) op te halen. Zij woonde in die Duitse stad nadat ze in 1934 met Max Thiemer was getrouwd. Ze had Max een paar jaar eerder in Nijmegen leren kennen.

Herman en Cato Wolf-Robijns, 1908

Marietje Wolf trouwt een Duitser

Marietje die toen achttien was, poetste samen met haar zus Doortje (19) de schoenen van het gezin Wolf. Omdat het een mooie zomerdag was, gebeurde dit in de achtertuin van hun huis, Wezenlaan 4. Vanaf het balkon van het pension aan de Muntweg, waar zij woonden, keken twee jonge Duitse metaalarbeiders toe: Max Thiemer en Walter Luderer die een paar jaar eerder naar Nederland waren verhuisd en in Nijmegen werk hadden gevonden. Ze raakten aan de praat. Het contact leidde tot twee huwelijken: van Doortje en Walter die in Nijmegen bleven, en Marietje en Max die naar Mönchengladbach verhuisden.

Na negen jaar huwelijk keerde Marietje terug. Het was te gevaarlijk in Mönchengladbach. Vanwege de geallieerde bombardementen en omdat Marietje geen blad voor de mond nam als het over Hitler en de nazi's ging. Max was bang dat zij op een kwade dag zou worden opgepakt – en hijzelf erbij.

Terug naar Nijmegen

In het ouderlijk huis – inmiddels Groenestraat 47 – was in sommige opzichten niets veranderd. Moeke (oma dus) stond in de keuken en de strenge pa maakte de dienst uit. Zelf hielp Marietje net als voor haar huwelijk in het huishouden. En dat bekwam haar slecht, want toen ze een keer het tafelkleed uitklopte, vloog een naald die in het kleed was achtergebleven, in haar oog. Ze werd er blind aan.

Maar het was niet alleen kommer en kwel. Ze was blij dat ze weg was uit Mönchengladbach. Ze zich daar steeds minder prettig gevoeld tussen al die Duitsers die er geen enkel probleem mee hadden dat ze Marietjes vaderland hadden bezet. En hoewel Max geen nazi-sympathieën had, deed het feit dat hij een Duitser was, hun huwelijk geen goed. Een pluspunt was ook dat al haar zussen in de buurt woonden: Doortje in Brakkenstein, Annette (1909) aan de Vossenlaan en Agnes (1921), die thuis woonde, net als de jongste broer Arnold (1924). Ook voor Frits en Karin was het fijn, want op de Vossenlaan was een huis vol neefjes om mee te spelen.

Dwangarbeid voor Herman Wolf

Toen Marietje in Nijmegen aankwam, ontbrak alleen haar broer Herman (1922). Hij zat als dwangarbeider vanaf 1 januari 1943 vijf maanden lang in een kamp van de Arbeidsdienst, gevestigd in Oosterwolde, Friesland. Herman en zijn lotgenoten leefden onder primitieve omstandigheden in barakken, terwijl ze hun dagen doorbrachten met greppels graven en ander zwaar handwerk. Gaandeweg werd duidelijk wat de bedoeling was: het kamp was een voorbereiding op werk aan het oostfront, waar de Duitsers sterke mannen nodig hadden om loopgraven en dergelijke aan te leggen.

Verplicht was dit weer niet, zodat Herman eind mei naar Nijmegen terugkeerde. Hij was uiterst somber. Hij had het een haast onverdraaglijke gedachte gevonden dat hij in een nazi-kamp had gezeten. En hij had liefdesverdriet. Tot overmaat van ramp wisten de Duitsers hem opnieuw te vinden. Onder dreiging ("anders pakken we je vader") meldde hij zich voor de Arbeitseinsatz, dwangarbeid in Duitsland.

Werken in het Ruhrgebied

Herman reisde eerst met een trein vol Nederlandse jongemannen naar het Ruhrgebied, maar daar aangekomen volgde hij het advies op van Marietje ("Ga naar Max; die heeft vast werk voor je."). En dat klopte. Negen maanden werkte Herman bij de Schorch Werke, een elektrotechnisch bedrijf, waar Max bedrijfsleider was.

Ook al kon Herman het uitstekend vinden met zijn zwager, hij was diep ongelukkig. Niet alleen leed hij onder zijn liefdesverdriet, ook voelde hij zich eenzaam temidden van zoveel vijanden. En de bommen waarvoor zijn zus naar Nijmegen was gevlucht, vielen eind augustus 1943. Hoewel Max' appartement verwoest werd, kwamen de twee zwagers er zonder kleerscheuren vanaf. Nadat Nijmegen op 22 februari 1944 was gebombardeerd, kreeg Herman verlof zijn ouders te bezoeken. Na een paar dagen vertrok hij naar Diessen, waar hij negen maanden als boerenknecht ondergedoken zat. Na de bevrijding van Zuid-Nederland keerde hij in november 1944 terug naar Nijmegen.

Doortje Wolf opgepakt

Op Groenestraat 47 verbleef het gezin Wolf een groot deel van de dag in de kelder, terwijl boven hun hoofd Amerikaanse militairen zaten ingekwartierd. De gemoederen werden bezig gehouden door het lot van Doortje. Als Duitser was haar man Walter Luderer opgeroepen voor militaire dienst en zat ergens in het bezette noorden van Nederland.Waar was onbekend. Doortje zelf die door haar huwelijk de Duitse nationaliteit had gekregen, was om die reden opgepakt door de Binnenlandse Strijdkrachten. Ze zat in kamp Vught dat na de bevrijding was ingericht om NSB'ers, Duitsers en landverraders vast te zetten.

Onderduiker Herman Wolf jr., Diessen 1944

Tegen het onrecht dat haar was aangedaan werd van veel kanten geprotesteerd. Doortje had goede vrienden onder de geallieerde militairen, terwijl haar vader een stroom brieven naar de autoriteiten en zelfs koningin Wilhelmina stuurde. Als oud-militair en douaneman wees hij erop hoe vaderlandsgezind de familie Wolf was. Zijn zonen Herman en Arnold hadden zich zelfs gemeld als oorlogsvrijwilliger om Nederlands-Indië van de Japanners te bevrijden.Doortje kwam in februari 1945 vrij, al duurde het daarna nog jaren voordat ze volledig eerherstel kreeg.

Na de oorlog

Herman en Arnold waren in januari 1945 met hun militaire opleiding begonnen: Herman tot reserve-officier bij de landmacht, Arnold tot marinier. Nadat hij gewond was geraakt, keerde hij in 1947 terug naar Nederland; Herman diende tot 1949 op Java. Daarna trouwde hij met het meisje dat hem zoveel liefdesverdriet had bezorgd. Marietje bleef tot 1950 met haar kinderen op de Groenestraat wonen en keerde toen met tegenzin terug naar Mönchengladbach. Het duurde daarna nog heel veel jaren voordat bij iedereen de psychische wonden van de oorlog waren geheeld.

Tekst en foto's: Rob Wolf

Het **onweerstaanbare dag-boek** van Johanna de Wilde

Op zaterdag 5 september 1942 schrijft Johanna de Wilde in haar dagboek: "Het leven is verschrikkelijk. Elke dag hetzelfde. Wie zich tegen het regime verzet, wordt doodgeschoten, er komen bommen en vliegtuigen naar beneden, mensen gaan dood, er is niks te eten, geen kleren voor de jeugd, geen bh's, geen vrijheid."

Het dagboek van Johanna Wycoff-de Wilde, Dancing in Bombshelters: M*y Diary of Holland in World War II*, werd in 2010 bij toeval ontdekt door Rudo Hermsen, oud-werknemer en geschiedschrijver van Smit Transformatoren. De Nederlandse vertaling *Dansen in schuilkelders* verscheen bij uitgeverij Quo Vadis. Johanna emigreerde na de oorlog in 1952 eerst naar Canada en later naar Californië. Het duurde zestig jaar – tot 2008 – voordat Johanna het dagboek weer inw durfde te kijken. Ze wilde de oorlog met al die ellende niet herleven.

Deel dagboek verscheurd

Gestimuleerd door haar kinderen en kleinkinderen vertaalde ze in het Engels wat ze als tiener had geschreven. Johanna Wycoff, toen nog Johanna de Wilde, woonde met haar ouders, acht zusters en twee broers aan de Groenestraat 120. Johanna hield, gestimuleerd door haar vader de journalist Hendrik de Wilde, vanaf 1940 een dagboek bij. Johanna was toen veertien jaar. Haar moeder verscheurde wegens angst voor de Duitsers in 1942 een groot aantal pagina's van het dagboek. "Misschien heeft moeder ze weggegooid omdat de Duitsers ze zouden kunnen vinden als ze komen kijken of er Joden bij ons ondergedoken zijn." Het dagboek bestrijkt nu de periode van 25 augustus 1942 tot en met 19 september 1945.

Oorlog en romantiek

Johanna beschrijft in het dagboek haar werk bij Smit Transformatoren, de bijlessen van de zusters van de inmiddels gesloten mulo 'Johanna de Lestonnac' aan de Dobbelmannweg. Ze vertelt ook over haar voedseltochten in de omgeving van Nijmegen. Johanna was een puber en gek op uitgaan en dansen. Het dagboek is doorspekt met mededelingen over dansavonden op verschillende plekken in de stad. Johanna was knap en een ondernemend, vrolijk meisje. De jongens zaten met bosjes achter haar aan. Ze was wat onbereikbaar omdat ze geen verkering wilde, daar voelde ze zich te jong voor.

Johanna de Wilde

Dansen in de Schuilkelders is uitgegeven door uitgeverij Quo Vadis (*www.qvuitgeverij.nl)* en te bestellen via de boekhandel.

Frontstadperiode

In het dagboek wordt heel duidelijk hoe Nijmegen te lijden had van het bombardement op de binnenstad en van de voortdurende beschietingen in de frontstadperiode van september 1944 tot mei 1945. Woensdag 8 november 1944: "De stad ligt nog steeds in de vuurlinie. Ik denk dat de Duitsers wel weten dat de grote aanval op Duitsland van hieruit wordt ingezet, vooral omdat het zo dicht bij het Ruhrgebied is, waar een groot deel van de oorlogsindustrie zit. Ze vechten de oorlog liever op Nederlands grondgebied uit. Elke nacht wordt Nijmegen bestookt door Duitse tanks."

De combinatie van allerlei oorlogsgebeurtenissen en de levenslust van een meisje in de puberteit maken *Dansen in schuilkelders* tot een onweerstaanbare dagboek. Temeer daar de schrijfstijl van Johanna tot doorlezen dwingt!

Tekst: Piet Hieltjes
Foto's: uitgeverij Quo Vadis

Smit Transformatoren, **een bedrijf in oorlogstijd**

Op 14 mei 1940, vier dagen na de inval van de Duitsers, gaf Nederland zich over. De Duitsers wilden de toestand in Nederland zo snel mogelijk normaliseren. Het leven moest, weliswaar onder leiding van de nazi's, gewoon doorgaan. In Nijmegen, net zoals overal in Nederland, besloten gemeentebestuur, bedrijfsleven en maatschappelijk middenveld (kerk, verenigingen) om het stedelijk leven weer op gang te brengen.

In Nijmegen draaiden de machines in de fabrieken weer, de winkels openden hun deuren, de scholen hervatten de lessen. Thomas Rosskopf, directeur van Willem Smit & Co's Transformatorenfabriek en voorzitter van de Kamer van Koophandel, liet in de kranten meedelen dat de bezetter wenste mee te werken aan het instandhouden, voortzetten en uitbreiden van het bedrijfsleven in Nijmegen.

Productie op peil

In onze wijken pakten Swift (schoenen) en ASW (geisers) gevestigd aan de Muntweg, Splendor (lampen) aan de St. Annastraat, Van Dungen (chocola/rumbonen) en de transformatorenfabriek aan de Groenestraat, kortweg 'Smit' genoemd, de productie weer op. Er moest immers geld verdiend worden.

Smit had en heeft een centrale plek in Nijmegen-Midden. Er worden nog steeds transformatoren gemaakt. Transformatoren zijn noodzakelijk bij de omvorming van krachtstroom uit de centrales naar stroom in huis en fabriek. De Duitsers hadden er veel belang bij dat er in Nederland voldoende elektriciteit was.

De eerste oorlogsjaren bleef de productie op peil. Hoewel exacte cijfers ontbreken, is het waarschijnlijk dat de productie van transformatoren van 1940 tot eind 1942 op het peil stond van 1938, of zelfs iets steeg.

Stagnerende productie

Vanaf 1942 stagneert de productie. Er is gebrek aan koper, dat nodig is voor het maken van spoelen. Bovendien werd transport ingewikkelder door oorlogsschade aan wegen en spoorwegen. De productie liep van eind 1942 tot aan de bevrijding in september 1944 dan ook met zo'n 40 procent terug.

Het aantal werknemers liep terug naar 300 arbeiders en 113 beambten. Eigenlijk was er voor al die mensen geen werk, maar er werd alle mogelijke moeite gedaan om ze in dienst te houden. Volgens Rosskopf was elke personeelslid noodzakelijk bij de vervaardiging van transformatoren. Zo voorkwam hij dat de ontslagen arbeiders met de Arbeitseinsatz naar Duitsland moesten.

Smit Transformatoren in 2019. Foto: Vincent Moll

Joods echtpaar gered

In 1942 wist Rosskopf het echtpaar Tauber terug te halen uit concentratiekamp Westerbork. Fritz Tauber, een gevluchte jood uit Oostenrijk, werkte bij Smit als technisch tekenaar. 18 november 1942 werd de familie Tauber afgevoerd naar kamp Westerbork. Directeur Rosskopf wist, samen met ingenieur Gerritsen van de elektrodenfabriek, de Duitsers uiteindelijk ervan te overtuigen dat Smit zonder Tauber geen transformatoren kon maken. Het echtpaar Tauber mocht terug naar Nijmegen. Enkele maanden later moesten de Taubers toch onderduiken. Zij overleefden de oorlog en Fritz Tauber ging na de oorlog weer bij Smit werken!

1941-Sledevervoer 52500 KvA transformator

Naoorlogs herstel

Na de oorlog in 1947 kreeg Rosskopf een oorkonde van de stad Rotterdam omdat hij veel geld aan oorlogsslachtoffers gaf en het onderduikadres financierde van de familie Tauber.

Smit is de oorlog goed doorgekomen. De fabriek was niet of nauwelijks beschadigd, uitzonderlijk in Nederland. Opmerkelijk is dat elektriciteit in de oorlog steeds belangrijker werd. Elektromotoren vervingen machines die eerst op olie liepen. Die verandering zou na de oorlog nooit meer teruggedraaid worden! Zo kon Smit zich na de oorlog snel herstellen. In 1947 werkten er alweer 434 arbeiders en 163 beambten.

Tekst: Piet Hieltjes
Foto's: *www.willemsmithistorie.nl*

Bronnen: Hermsen, R., Van Hoorn, I., De Vries, E., 100 jaar Smit Transformatoren (Nijmegen 2013); Savenije, L., Nijmegen, collaboratie en verzet. Een stad in oorlogstijd (Nijmegen 2018). Met dank aan Rudo Hermsen en Erik de Vries, oud-medewerkers van Smit

Woonwijken onder vuur, tien tallen oorlogsdoden te betreuren

Hatertseweg 43 vernietigd door bominslag

Nijmegen werd regelmatig getroffen door afgezwaaide bommen en granaten. Vooral vanaf september 1944, toen Nijmegen frontstad werd, zijn er heel veel Nijmeegse burgers omgekomen. Ook in onze wijken vielen tientallen doden. Onwetend lopen, fietsen of rijden wij langs plekken in onze wijken waar in de oorlog kinderen, ouders, echtgenoten en echtgenotes, familieleden, vrienden of buren gedood werden. Onwetend gaan we langs plekken die enorm veel verdriet gekend hebben.

Op ***www.oorlogsdodennijmegen.n***l heb ik gezocht naar de slachtoffers uit onze wijken en door kort hun verhaal te vertellen heb ik geprobeerd iets aan die onwetendheid te doen. Ook wilde ik graag met foto's van toen en nu laten zien waar de bom- en granaatinslagen hebben plaatsgevonden en hoe dat nog terug te zien is in het huidige straatbeeld. Slechts van twee huizen heb ik foto's van de verwoesting gevonden en de combinatie van toen en nu kunnen maken.

De opsomming in dit artikel is niet volledig. De database van de website die ik heb geraadpleegd is afhankelijk van informatie die mensen over oorlogsslachtoffers doorgeven. Elders in deze special staan daarom dodelijke slachtoffers genoemd die ik niet terug heb kunnen vinden.

Tekst Piet Hieltjes
Foto's: Regionaal Archief Nijmegen

25-26 MAART 1942 - BOMINSLAG HATERTSEWEG 43
In de nacht van 25 op 26 maart 1942 was er veel activiteit van Duitse en geallieerde vliegtuigen boven Nijmegen. Ongeveer vijf voor middernacht sloeg een brisantbom in op de Hatertseweg 43. Dit pand en de twee buurhuizen werden vrijwel geheel verwoest. Er vielen zeven gewonden en vijf doden: het echtpaar Van Aarle-Thoonsen met zoontje Wimmie, hun buurvrouw de weduwe Van Dijk-de Bock en G.H.Spaan.

Ook bij de St. Annabrug sloegen bommen in. Ter hoogte van Thijmstraat 29 kwam H.J. Peters om het leven.

17 SEPTEMBER 1944 - BOMINSLAG HATERTSEWEG bij de St. Annamolen
Piet Willems was getrouwd met Hendrika Antonia Wannet en vader van acht kinderen. Op 17 september 1944 was hij 59 jaar en had hij piketdienst op de post van de LBD (Luchtbeschermingsdienst) bij de St. Annamolen op de Hatertseweg. Hij werd er dodelijk getroffen door een bominslag.

19 SEPTEMBER 1944 - BOMINSLAG ST.ANNASTRAAT 237 (NU DRUKKERIJ LUXOR)
Er vielen vijf doden: Wim Berenbroek (31 jaar), Roosje, zijn vierjarige dochter. De dertienjarige Joop Doodkorte, Gerardus Pau, de weduwe Hansen-Visser.

Hatertseweg 43 in 2019. Foto: Vincent Moll

28 SEPTEMBER 1944 - GRANAATINSLAG HERTSTRAAT 50-52
Bij een granaatinslag op de Hertstraat 50 komt 's ochtends iets voor elven mevrouw Wolf-Van Woezik direct om het leven, haar man stierf korte tijd later. Buurman Toon Dang kwam door scherfwonden om het leven.

4 OKTOBER 1944 - GRANAATINSLAG ANNA BIJNSSTRAAT 5
Op 4 oktober 1944 sloeg een projectiel in op de Anna Bijnsstraat 5. Hierbij vielen vijf doden en drie gewonden in de familie Mulder en de familie Deijs van de Willemsweg die er op bezoek was.

4 OKTOBER 1944 - BOMINSLAG HAZENKAMPSEWEG 15 EN 17
Om half twaalf in de ochtend werden de huizen Hazenkampseweg 15 en 17 getroffen door een Duitse bom. De huizen werden totaal verwoest. De bewoners bevonden zich in de kelder. Vier personen werden gered. Een kind, dochter van W. Roukens, kwam om het leven, evenals haar vriendinnetje Marijke Smeets.

St Annastraat 237, de afbeelding hieronder met hetzelfde pand in de huidige staat

Foto: Vincent Moll

5 OKTOBER 1944 - THIJMSTRAAT 135
Door een bominslag op Thijmstraat 135 op 5 oktober rond drie uur 's middags werd Johannes de Jager dodelijk getroffen. Huizen in de omgeving liepen grote materiële schade op

13 NOVEMBER 1944 - GRANAATINSLAG SCHONCKSTRAAT 52
Op 13 november 1944 rond half vijf 's middags sloeg een granaat in op Schonckstraat 52. Hierbij werden drie huizen verwoest. Het gehele gezin Reijnders, bestaande uit vader, moeder en vier kinderen, werd onder het puin bedolven. Twee zusjes uit dit gezin overleefden. Schuin achter het huis werd ook Brederostraat 43 getroffen, alwaar de vierjarige Nollie van Uden omkwam.

19 NOVEMBER 1944 - BOMINSLAG HATERTSEWEG 22
Jan van Halst (55 jaar) werd bij een bominslag op zijn huis gedood, nadat zijn vrouw, Margaretha Wilhelmina van Halst- Kesnich, al op 28 september `44 door "oorlogshandelingen" om het leven was gekomen. Hij was vader van drie kinderen.

26 NOVEMBER 1944 - BOMINSLAG HAZENKAMPSEWEG 123
Op 26 november 1944 vielen rond tien uur 's ochtends Duitse bommen op de Hazenkampseweg tussen 113 en 123 en op het Quick-terrein. Hierbij vielen twee doden: Engelbertus van Duin (68 jaar) en Pieter Vissen (51 jaar).

20 DECEMBER 1944 - GRANAATINSLAG TOLLENSSTRAAT 203
Het huis van de familie Van Kolck in de Derde Walstraat werd in de septemberdagen van 1944 door de Duitsers in brand gestoken. De familie verhuisde naar de Tollensstraat 203 bij de familie Van de Berg. Daar werd vader Van Kolck door een granaat getroffen toen hij bij de aanvang van zijn werk bemerkte dat hij zijn portemonnee vergeten was. Slechts zijn laarzen met zijn onderbenen zijn teruggevonden.

Bron: www.oorlogsdodennijmegen.nl; kaart.nijmegen.nl/historie

Marie van Keeken maakt operatie **Market Garden** mee

Marie van Keeken, 1944

Nadat de geallieerden op 6 juni 1944 in Normandië waren geland, werd op 25 augustus Parijs bevrijd. De Duitse legers werden massaal onder de voet gelopen en de geallieerden stormden door Noord-Frankrijk en België richting Nederland. Op 17 september startte in Nederland een offensief met twee gewaagde operaties: Market en Garden. Onder de titel 'Lief en leed van ons gezin rond de bevrijding' begon mijn moeder, Marie van Keeken, op 17 september 1944 aan het schrijven van een dagboek. Onderstaand enkele notities over die chaotische septemberdagen, gedaan vanuit haar ouderlijk huis aan de Pater van Meursstraat, maar eerst nog een korte inleiding.

Market en Garden
Het aanvalsplan van de geallieerden hield een luchtlandingsoperatie in (Airborn), waarbij Amerikaanse en Britse paratroepers de bruggen bij Eindhoven, Veghel, Grave, Nijmegen en Arnhem zouden veroveren (Market) terwijl de grondtroepen van het tweede Britse leger met zwaarder materieel in een snelle run door de smalle corridor zou oprukken om bij Arnhem de Rijn te passeren (Garden). Daarna zou voor de geallieerden de weg naar Duitsland open liggen. Maar bij Nijmegen stopte de karavaan, want Arnhem bleek een brug te ver. Na drie dagen van hevige strijd kwam Nijmegen in geallieerde handen en werd zij van de Duitsers bevrijd, maar daarna brak er een maandenlange frontstadperiode aan, waarbij de stad voortdurend met granaatvuur en bombardementen werd bestookt.

17 Sep. Zondag. Begin der Redding?
Tegen elven luchtalarm! Gewoon verschijnsel de laatste tijd. Reeds weken achtereen liefst drie à vier keer per dag. Grote formaties bommenwerpers trokken dan over. Soms blafte het afweer, meestal op jagers, daar ze toch niets uitrichtten tegen zo'n overmacht van "bombers".

Dus luchtalarm! Wij naar buiten… Ze vlogen in formaties van zes. Jagers en typhoons, kris kras door elkaar, boven en rond Nijmegen 't Was iets ongewoons, maar 't verontrustte ons nog niet. Schitterend om te zien, die formaties, en wij keken, benieuwd wat het hevig blaffend afweergeschut daarop kon uitrichten. Maar dan…naar binnen…! Bommen vallen.

Typhoons en Racketbommen verpletteren het luchtdoelgeschut. Beangst vliegen we de gang in. Onbekende geluiden gaan over ons heen. Wat suist er door de lucht? Wij weten het niet. De moedigsten onder ons gaan kijken. Vuurpijlen in de lucht en zweefvliegtuigen… wordt er geroepen. Velen gaan naar buiten, en rondom Nijmegen werden duizenden parachutisten neergelaten. Dus toch voor Nijmegen..? Er wordt geschoten op stellingen. Menigmaal vluchtten we de kelder in. Wat stond ons nog te wachten? Het eten, warm opgediend op tafel, verdwijnt in de kelder. Ruiten rinkelen en stukken vliegen, maar het eten smaakt goed.

Geallieerden op de St. Annastraat ter hoogte van de Groenestraat, 19 september 1944. Foto: Regionaal Archief Nijmegen

In de namiddag komen spitters geheel verschrikt uit de loopgraven gevlucht. Ook de Nyma is gebombardeerd, vertellen ze. Later bleek dit niet juist te zijn, twee bommen waren in de tuin terecht gekomen. Twee personen werden hierbij gedood. Maar de Nyma stond er nog. Dien nacht verhuisden we van boven naar kamer en keuken en sliepen vrij rustig.

18 Sep. Maandag. Als de Duitsers eens terugkwamen?
Wat gebeurt er in Nijmegen? In de verte wordt geschoten. Niemand gaat werken. Vader krijgt de boodschap zich gereed te houden. Weer andere geluiden worden gehoord. Ze komen steeds dichterbij…. Harde inslag…. De Genestetlaan, wordt geroepen. Wij durven niet gaan kijken. 'n Granaat was daar ingeslagen. Wat zijn dat voor dingen?

Nog lange tijd blijven wij in huis. Tot plots… waar komen al die mensen vandaan? Buren, kinderen, gepakt en gezakt, armen vol flessen, blikken, ja zelf kisten sjouwend, sjorden naar huis. Wij vingen iets op van Turmac… en helemaal vol… en geen enkele Duitser meer… Wij wisten genoeg. 't Was een groot risico. Als de Duitsers eens terugkwamen…. Vader had durf. De rest volgde. Alleen het zwakke geslacht bleef thuis. Granaten vlogen…

In de stad werd gevochten, en heel het Willemskwartier vierde feest. Wat werd er gejat! Vader en Leo, ieder een grote kist op de nek. Wijn, allemaal wijn, zoete en zure, sinds jaren niet meer geproefd. Piet had echte ouwe klare, en holde terug om meer. Eenieder was zenuwachtig. Hoe

Fragment dagboek Marie van Keeken; Market Garden begint

kon het ook anders. Als ze terugkwamen gaan we er allemaal aan. Geen twijfel…. De moffen waren tot alles in staat. Dus alles onder de vloer gestopt. Nog mochten wij ons niet verheugen. Er kwam bij ons nog meer binnen…. messen, scheermesjes pakken vol… Wat jammer, hadden we dat geweten, klaagde vader. En rond het pakhuis werd gevochten. Duizenden verdrongen zich iets te bemachtigen.

Broer Vermeulen en enkele dapperen zaten in de bovenste verdieping en gooiden maar. Eerst flessen, die meestal door vechtende handen op de straatstenen terecht kwamen. Jan liet vier kostbare ouwe klare glippen voor hij de vijfde ving. De mensen schreeuwden en joelden en boven uit de ramen werden nu kisten gegooid vol wijn, pakken met sinds vijf jaren niet gekende lekkernijen, waaronder: dozen bonbons, blikken biscuits, verpakte zuurtjes, schrijfblocs, boenwas, boter enz. De straat dreef van het kostbare vocht. De mensen gilden, en thuisgekomen dronken velen zich een roes. Deze tweede invasiedag bracht ons ongekende weelde en nieuwe angsten.

19 Sept. Dinsdag. Zijn we bevrijd?
De plundering begint opnieuw. Nu de treinen 'n beurt. Het gaat gesmeerd. Wat niet in je kraam te pas komt, gooi je maar weg. Maar 't wordt steeds gevaarlijker. Granaten gierden over je hoofd en sloegen in. Maar ja, die weelde….'t Geeft je moed, en je probeert 't telkens opnieuw. Weer was de buit goed. Mooie kledingstukken, geknipt voor Moeder, levensmiddelen, waaronder suiker, cacao en boter. We vinden wat foto's. Brieven van een Duitse soldaat aan z'n vrouw of moeder? 5 Jaren moffenregiem hebben ons niet kunnen verduitsen en we staan in tweestrijd dit alles weer terug te brengen. Maar kwam het wel ooit op de plaats van bestemming? Het was oorlog, en we besloten ook dit in de grond te stoppen.

Henk, de oudste van ons komt binnen, geheel opgetogen. "We zijn bevrijd! De Amerikanen staan in de Groenestraat! Zelf gezien! En geen enkele mof meer!"

Transcriptie en foto's: Henny Fransen

Bommen en granaten veroorzaken veel leed in **frontstadperiode**

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn er in Nijmegen talloze onschuldige burgerslachtoffers gevallen, ook in de wijken Hazenkamp en Willemskwartier. Er zijn nog ooggetuigen die hebben meegemaakt hoe deze wijken vanaf 17 september 1944 onder vuur kwamen te liggen, of familieleden aan wie verhalen zijn doorgegeven. Sommige mensen deden verslag van de gebeurtenissen in dagboeken. Hier volgt een aantal van hun verhalen.

Granaatinslag nog zichtbaar in voorgevel van Hertstraat 50. Foto's: Irma Verkleij

Als gevolg van het gelegenheidsbombardement op 22 februari veranderde een groot deel van de Nijmeegse binnenstad in puin. Op 20 september 1944 werd de stad eindelijk bevrijd, maar de oorlog was nog niet voorbij. Nijmegen kwam in de frontlinie te liggen en werd gedurende deze frontstadperiode nog een half jaar lang bestookt met bommen en granaten bij de gevechten tussen Duitsers en geallieerden.

Dagboek tijdens frontstadperiode

W.J.H. (Wim) Binnendijk (1914-1982) die met zijn vrouw en familie op de Dobbelmannweg 56 woonde, hield van 11 september 1944 tot en met 21 juni 1945 een dagboek bij. Op 20 september schrijft hij dat er de hele nacht granaten van de Amerikanen over waren gevlogen. De slagen van het afvuren deden het huis schudden. Die morgen vielen er vijf Duitse granaten in het Willemskwartier die kleine branden veroorzaakten. Er ontstond grote paniek en veel gezinnen trokken gehaast met hebben en houden weg. Oude zieke mensen werden op kruiwagens weggevoerd, het was ellendig om te zien. Ze gingen naar Hatert, Goffert en zelfs naar Wijchen.

Vluchten voor granaten

Zo ook het gezin Elbers, dat met vijf kinderen op de Hofdijkstraat 16b in het Willemskwartier woonde. Vader vond het veiliger om met de kinderen naar de ouders van moeder in Wijchen te gaan. Tweede zoon Willem (1933) herinnert zich nog goed dat hij met een handkar met zijn ouders en broers en zusjes naar zijn opa en opoe vertrok. Ze kwamen veilig in Wijchen aan en vader ging weer terug naar Nijmegen.

Na ongeveer drie weken in Wijchen te zijn geweest, gingen ze weer terug naar Nijmegen. Bij terugkomst zagen ze pas hoe heftig het er in Nijmegen aan toe was gegaan. Wonder boven wonder stond hun huis nog overeind. 's Nachts beseften ze pas hoe relatief veilig ze in Wijchen waren geweest, want de hele nacht vlogen granaten over. Het hele gezin ging in de woonkamer slapen en deed nauwelijks een oog dicht.

Twee maal gebombardeerd

Bij een granaatinslag op 28 september 1944, waren er verschillende doden en gewonden te betreuren. Bart Wolf en zijn vrouw Cornelia werden dodelijk getroffen. De familie Wolf die een woonhuis met smederij in de Ziekerstraat hadden, zagen hun hele bezit tijdens het bombardement van 22 februari in puin veranderen. Maar vader en moeder Wolf inclusief hun vijf zoons, hadden het overleefd. In de zomer van 1944 kreeg het gezin een woning toegewezen aan de Hertstraat 50 in Hazenkamp. De vijf kinderen Wolf werden in een klap wees, toen hun ouders door een granaatinslag om het leven kwamen.

Een van de zoons is een aantal jaren geleden bij Irma Verkleij, de huidige bewoonster van het huis, aan de deur geweest. Hij kwam samen met zijn kleinzoon en wilde het huis nog een keer zien. De gaten van de granaatinslag zijn nog duidelijk zichtbaar in de gevel van het pand.

Wim Binnendijk ging op die 28ste september in Hatert brood halen. Onderweg zag hij Amerikaanse legerwagens en op de voetbalvelden stonden tentenkampen. Hij dacht dat er niets gebeurd was, maar toen hij weer terug kwam op de Dobbelmannweg, lag er een hoop puin. Er waren verschillende granaatinslagen geweest.

†

Op 28 Sept. overleden door een noodlottig ongeval, nog voorzien van 't H. Oliesel, onze beste Ouders

Barthelemeus Maria Wolf

56 jaar, en

Cornelia Jacoba Wolf—v. Woezik

51 jaar.

Bart, Jo, Antoon, Piet, Cor.

De voorloopige begrafenis heeft reeds plaats gehad. Kerkelijke Uitvaart wordt nader bekend gemaakt.

Nijmegen, Hertstr. 50.

Corr. adres: Dommer v. Poldersveldtweg 204.

Koninga en algemeene kennisgeving.

†

Tot onze diepe droefheid geven wij kennis, dat mijn lieve Vrouw en onze zorgzame en onvergetelijke Moeder

Maria Josephina Mulder geb. Molaat

oud 46 jaar en onze lieve Dochters en Zusters

Maria Alida

oud 19 jaar, en

Hendrika Petronella

oud 19 jaar, door ruw oorlogsgeweld zijn overleden. Dat zij rusten in vrede.

H. M. Mulder.
Annie en Verloofde Mientje, Stans, Gradus en Wiesje.

Anna Beijnsstraat 5.
vh. Bloemerstraat 55, Nijmegen.

Door een noodlottig ongeval overleed ons innig geliefd Zoontje en Broertje

Herman,

in den jeugdigen leeftijd van 4 jaar.

P. J. AALBERS
A. AALBERS-v. Eck
Pietje, Albert, Marietje.

De begrafenis zal plaats hebben op het kerkhof Groenestr. Donderdag 2 Nov. De Engelenmis wordt nader bekend gemaakt.

Op bezoek….

Op 4 oktober 1944 vielen vijf doden en drie gewonden, toen een projectiel insloeg in het huis van de familie Mulder op de Anna Bijnsstraat 5 in het Willemskwartier. Het gezin Mulder had zeven kinderen. De familie Deijs, die op de Willemsweg woonde, was op dat moment bij de familie Mulder op bezoek. Bij de granaatinslag kwam moeder Maria Mulder en twee van haar dochters, de negentienjarige letje en de negenjarige Henny om het leven. Ook de twee dochters van de familie Deijs, de veertienjarige Geertje en de achtjarige Gerritje overleefden het niet. Vader Deijs raakte ernstig gewond en verloor een voet.

Op diezelfde dag werden de Hazenkampseweg nummer 15 en 17 getroffen door een Duitse bom. De huizen werden volledig verwoest. De familie Roukens van nummer 15, schuilden met hun drie dochters in de kelder. De achtjarige Marijke Smeets, het vriendinnetje van de tienjarige Francy Roukens, was op bezoek en zat met de familie in de kelder. Beiden meisjes kwamen bij de bominslag om het leven.

†

Door ruw oorlogsgeweld werden van ons weggerukt onze beide onvergetelijke kinderen

Geertje en Gerrie

in den leeftijd van 14 en 8 jaar.

Hun diepbedroefde Ouders

B. K. Deijs.
H. A. Deijs-Remers.

Nijmegen, Willemsw. 131.
Tijdelijk adres Dobbelmannweg 51.

De begrafenis zal nader bekend gemaakt worden.

Koninga en algemeene kennisgeving.

†

Tot onze diepe droefheid geven wij kennis, dat mijn lieve Vrouw en onze zorgzame en onvergetelijke Moeder

Maria Josephina Mulder geb. Molaat

oud 46 jaar en onze lieve Dochters en Zusters

Maria Alida

oud 19 jaar, en

Hendrika Petronella

oud 19 jaar, door ruw oorlogsgeweld zijn overleden. Dat zij rusten in vrede.

H. M. Mulder.
Annie en Verloofde Mientje, Stans, Gradus en Wiesje.

Anna Beijnsstraat 5.
vh. Bloemerstraat 55, Nijmegen.

Moeder met dochter door winkelruit

Een dag later, op 5 oktober, sloeg op de Willemsweg een granaat in. De familie de Kleijn had een groente- en fruitwinkel op de plek van de huidige Aldi. Moeder de Kleijn, die zwanger was van haar vierde kind, stond met haar driejarige dochter Annie op de arm een luchtje te scheppen voor de winkel. Door de inslag werd moeder met dochter door de winkelruit geblazen. Moeder de Kleijn werd ernstig gewond naar het ziekenhuis gebracht. Tevens kreeg ze door de klap een miskraam. Dochter Annie had een wond van een granaatscherf in haar onderbeen. De 23-jarige overbuurman Arnold van Baardewijk was op slag dood.

Lading zand

Willem Elbers weet zich te herinneren dat er in het Willemskwartier verschillende splinterbommen en granaten zijn gevallen. Ook achter zijn huis sloeg een keer een granaat in. Hij en zijn vrienden gingen plat op de grond liggen en kregen even later een lading zand over zich heen die door de klap over de huizen werd geblazen. Op 29 oktober 1944 werd zijn vierjarige buurjongetje Hemmy (Herman) Aalbers, die met zijn vader op de Hofdijkstraat liep, dodelijk door een splinterbom getroffen. Hemmy's vader raakte zwaargewond aan zijn onderbeen en zijn hele lichaam zat onder de scherven.

Een treurige kerst

Tijdens kerstmis 1944 schreef Wim Binnendijk in zijn dagboek:" Het is een zeldzame kerstmis geweest. Er lag op alles en iedereen een eigenaardige stemming, een drukking zou men het kunnen noemen, waaraan niet te ontkomen was. Is het de sfeer van de frontstad? Waar men iedere dag droevig nieuws beluisteren kan? Waar een aanhoudend gevaar dreigt? Waar bijna iedereen een zwaar offer gebracht heeft? Iedereen is in zichzelve gekeerd en heeft zo kerstmis 1944 gevierd."

Tekst: Leonie Valckx
Foto's: Regionaal Archief Nijmegen

Bronnen:www.noviomagus.nl (oorlogsdagboek Wim Binnendijk); www.oorlogsdodennijmegen.nl; www.regionaalarchiefnijmegen.nl; interviews met Willem Elbers en An van Maanen-De Kleijn.

Willemskwartierders beleven heftige oorlog en bevrijding

Willemsweg 1939

Na operatie Market Garden was het zuiden van Nederland bevrijd, ook Nijmegen. In het Willemskwartier begon de oorlog toen pas héél serieus te worden. Bewoners verkeerden dagelijks in angst, hadden weinig te eten en renden zodra de sirene klonk, zo snel mogelijk naar de grote schuilkelders zoals die van Smit Trafo, naar de kleinere openbare schuilkelders of doken voor de zoveelste keer de kelder van het eigen huis in, niet wetend wat er buiten gebeurde…

Op zondag 17 september 1944 begon operatie Market Garden, de mislukte poging van de geallieerde Engelsen, Amerikanen en Canadezen om via de bruggen bij Nijmegen en Arnhem Duitsland te bereiken. Nederland beneden de rivieren was bevrijd, ook Nijmegen. Officieel. Boven de rivieren wachtte de rest van Nederland nog de hele strenge hongerwinter.

Oorlogstijd

In het Willemskwartier was de oorlog tot op die dag op een vergelijkbare manier verlopen als in andere delen van de stad (en heel Nederland), uitgezonderd natuurlijk het bombardement van 22 februari. Anne Wardenier, in 1940 een meisje van tien, herinnerde zich het gezicht van haar vader, door het raam van Willemsweg 230 (hoek Da Costastraat) kijkend naar de eerste Duitse motorcolonne. "'t Is zo ver," zei hij met een heel triest gezicht. In de daaropvolgende paar jaar vlogen steeds vaker Engelse en Amerikaanse vliegtuigen 's nachts over, richting het Ruhrgebied. En weer terug.

Verzet en collaboratie

Vanaf zes uur 's avonds begon de spertijd. Alleen voor werk en met een speciale Ausweis mocht je daarna de straat op. Aan de 'kop' van de Willemsweg werd slager Gotschalk met zijn hele gezin, Joodse mensen, net op tijd gewaarschuwd. Ze doken onder in de kelder van de overburen. Ze overleefden de oorlog en werden niet verraden, omdat het verhaal was rondgestrooid dat ze in de Waal verdronken waren, een voorbeeld van hoe ook een nepfeit soms levens redt. In april 1944 werd vrachtwagenchauffeur Willy de Kadt door de Duitse Sicherheitsdienst gearresteerd. Hij werd echter weer vrijgelaten, vermoedelijk omdat hij de Duitsers informatie had gegeven. Na zijn vrijlating werd hij op 4 juli door het verzet (KP) op de Willemsweg geliquideerd.

Operatie Market Garden

De toen 18-jarige Johanna (Annie) de Wilde uit de Groenestraat schrijft in haar oorlogsdagboek *Dansen in schuilkelders,* dat de Duitsers kennelijk lucht hadden gekregen van iets van de komende militaire actie van de geallieerden, want de hele spoorkuil bij de Tollensstraat lag vol munitie (p.76). Wat zou er gebeurd zijn als de bommen van 22 februari 1944 dáár terecht waren gekomen!? Annie's vader, in die tijd journalist bij *De Gelderlander,* ging op 17 september samen met een buurman naar De Haard om de daar gelegerde Duitse soldaten de wacht aan te zeggen, maar twee dagen later waren de rollen al weer omgedraaid. Nijmegen werd frontstad. De Duitsers bestookten de stad vanaf de andere kant van de Waal en de geallieerden schoten terug.

Schuilkelder Potgieterplein

Op 19 september sloeg een Duitse granaat in in het dak van Pater van Meursstraat 32, de woning van de familie Van Keeken. Dochter Marie hield ook een dagboek bij. "De middag liep ten einde, en nog steeds granaten," schrijft Marie. "In de stad wordt hevig gevochten, straatgevechten nu. Er was melk te koop, maar op straat is het levensgevaarlijk. We kruipen maar in de kelder. Plots een hevige slag. Raak! De Helmersstraat kreeg twee treffers. Wat waren we bang..... Buurvrouw, 't brandt...!"

En verderop vertelt Marie: "De stad brandde, doch nu aangestoken door de moffen. Was het hun laatste verzet? We wisten het niet, evenmin als we wisten dat het angstaanjagend lichten en het daarop volgende gedreun en gebonk afkomstig was van Amerikaans geschut." Vermoedelijk vanuit de Goffert.

Een Britse verkenningswagen passeert het Peemanshuis ter hoogte van de Tollensstraat

Annie de Wilde schrijft ook dat de enige telefoon die nog werkte in het hele Willemskwartier, in de fabriek van Smit Trafo stond en dat die gebruikt werd door het verzet om de Amerikaanse generaal Montgomery (hij was een Engelse generaal, red.) te informeren over de beweging van de Duitsers (p.115). En dat de enorme kelder van Smit één van de grote schuilkelders was, naast de kelder aan de Tollensstraat en die van het klooster aan de Dobbelmannweg. In die kelder vond de familie Van Keeken een relatief veilig onderkomen, samen met heel veel buurtbewoners, tegelijk met veel Amerikaanse soldaten op de verdiepingen erboven. Later lieten de Duitsers een bom op het dak van het klooster vallen.

Soldaten in huis

Wim Elbers woonde als elfjarige jongen aan de Hofdijkstraat. Hij was op 17 september bij zijn oma in Wijchen (Alverna) en zag zo'n honderd meter van hem vandaan levensgrote zweefvliegtuigen landen. Het moeten er honderden zijn geweest. Daar kwamen heel veel soldaten uit, en vrachtwagens, tanks en amfibievoertuigen. Via het Willemskwartier trokken die richting het centrum. Tegenwoordig vertelt hij het hele verhaal aan de leerlingen van groep zeven van basisschool Het Kleurrijk. Net als bij Annie de Wilde werden ook bij Wim thuis enkele geallieerde soldaten ingekwartierd. Dat gebeurde in elke woning in de wijk. Er moesten op allerlei manieren slaapplaatsen geïmproviseerd worden voor die jonge mannen van 19-20 jaar, te midden van gezinnen met vijf, acht en soms wel twaalf kinderen in die toen nog maar 25 jaar oude kleine woningen zonder douche, jongens en meiden apart natuurlijk.

>> *vervolg op pag. 26-27*

Hennie en Willem Elbers

vervolg van pagina 24-25

Willemskwartierders beleven heftige oorlog en bevrijding

In 1940 werd noodgedwongen de paardentractie ingevoerd. Houtvervoer ter hoogte van het huidige station Heyendaal. Foto: privéarchief Arjaan Oosting

Ook bij Wardenier sliepen Amerikaanse soldaten. Zij namen de hele bovenverdieping in beslag, terwijl de familie met in totaal drie dochters slaapplekken in de huiskamer improviseerden. Anne Wardenier herinnert zich hoe tegenover hun huis aan de andere kant van het Willemspleintje de grote ruiten van het hoekpand (later de wijkpost) aan diggelen waren gegaan, er overal amfibievoertuigen stonden en soldaten in de etalages lagen te slapen. De soldaten kregen te eten bij gaarkeukens op de Thijmstraat en de Tollensstraat. Ze waren royaal. Bewoners kregen vaak te eten, want de meeste winkels waren maar één uur per dag open. En als je te laat was of de laatste in de rij wachtenden, was je te laat, was de voorraad op en had je niets. Anne's vader kwam vaak thuis met composite, geen koffiepoeder maar een soort theepoeder met allerlei kruiden en smaakjes erin dat wel eerst langdurig moest worden opgekookt. Ze hadden nog een fornuis.

Vluchten voor de bommen

In het hele Willemskwartier in de maanden erna tot en met maart 1945 was heel vaak het luchtalarm te horen, bij het eerste het beste geluid van vliegtuigen, Duitse of geallieerden. Ze konden boven de wijk een luchtgevecht beginnen, de Amerikaanse houwitsers in de Goffert werkten in het begin vaak. Bewoners vluchtten dan naar de kelder in hun eigen huis, kleine openbare schuilkelders op o.a. het Potgieterplein, de Ruusbroecstraat en de Spieghelstraat en de bovengenoemde grote kelders.

Bewoners zochten ook hun toevlucht bij de grote bakkerij Erika, ook aan het Willemsplein, waar nu o.a. het wijkkantoor van Portaal is gevestigd. De familie van Anne Wardenier schuilden in oktober of november van 1944 in hun eigen kelder. Er klonken grote ontploffingen. Toen ongeveer tien minuten na de laatste grote klap het 'sein veilig' was te horen, gingen ze kijken. Geen granaat, maar een bom was ingeslagen in een rijtje van drie huizen vooraan in de Thijmstraat, net achter de schoenmakerij op de hoek (waar nu het buurthuis is in VZH 't Hert). Anderhalve woning was veranderd in één grote berg puin, waar nu ongeveer de computerruimte en de techniekruimte van 't Hert te vinden zijn.

Iedereen die naar buiten kwam was stomverbaasd. In de tien minuten die waren verstreken direct na de klap, was een groot aantal Amerikaanse soldaten erin geslaagd om een enorme hoeveelheid puin van de verwoeste woningen op straat te gooien, op zoek naar slachtoffers

Blinde muur met oorlogsschade. Sinds 2016 is dit stuk muur oorlogsmonument in het Spieghelhof. Foto: wijkraad Willemskwartier

eronder. Met de blote handen. Ze vonden niemand. De bewoners van alle drie de huizen hadden zich samen verscholen onder de trap-naar-boven van het middelste huis uit het rijtje. Het eerste huis stond nog helemaal overeind, het derde huis was totaal verwoest en van het middelste huis lag de ene helft helemaal in puin. De trap bevond zich in de andere helft. Er vielen helemaal geen slachtoffers!

Doden en gewonden

Die slachtoffers vielen wel op 13 november 1944. Toen sloeg er een granaat in in het huis van Schonckstraat 52. Drie woningen werden verwoest. Het hele gezin Reijnders, vier kinderen, werd onder het puin bedolven. Joke en Fientje kwamen om, evenals bovenbuurvrouw Hovens die net op het platte dak stond. Schuin achter de woningen werd Brederostraat nummer 43 ook getroffen. Hier kwam de vierjarige Nollie van Uden om het leven. Granaten in de Tollensstraat en de Van Tesselschadestraat maakten geen slachtoffers. Op één enkele dag…

En het gebeurde weer op 16 november 1944 in de Ds. Ter Haarstraat. Tegenwoordig worden pakketjes met busjes tot aan de deur gebracht. Dat gebeurde in de oorlog nog met paard en wagen van Van Gendt & Loos. Voor het huis van nummer 26 ontplofte een granaat. F.J. Wilhelm, bewoner van nummer 13, was op slag dood. A.J.P Backhaus was de voerman en woonde op nummer 7. Ook hij kwam om, samen met zijn collega Lambert van Weezel uit Wijchen. En het paard werd letterlijk door midden gereten. Een Amerikaanse soldaat maakte er heel snel een einde aan. Aanvankelijk werden er maar twee slachtoffers geborgen. De voerman was niet te vinden tot ze in de bomen kleding aantroffen en duidelijk was dat die niet van het paard afkomstig was. De granaat was precies op de bok van de wagen terecht gekomen.

Annie van Bergen met haar moeder

Op 28 Sept. werd door oorlogsgeweld van ons weggerukt onze innig geliefde dochter en zusje
ANNY
in den leeftijd van 20 jaar, nog voorzien van 't H. Oliesel.
Haar ziel wordt in Uwe gebeden aanbevolen.
Haar diepbedroefde Ouders en Broers
A. H. v. Bergen-de Haan
A. W. v. Bergen-Schipperheijn
Willy (Engl.) - André.
Nijmegen, 30 Sept. 1944
Spieghelstraat 29,
Tijdelijk adres:
Oude Molenweg 135.

Eerste dode in het Willemskwartier

Voor het eerst ging het mis op 28 september. Die nacht bombardeerden de Duitsers de bruggen over de Waal, de spoorbrug werd onbruikbaar, de autobrug had gaten in het wegdek. Om de aandacht van de geallieerden af te leiden, werden ook enkele wijken gebombardeerd. Op de Spieghelstraat ontploften enkele granaten. Van de blinde muur van de woonkamer van melkboer Arts vlogen de steensplinters af. Dat is nog te zien op het stuk van deze muur dat sinds 2016 als oorlogsmonument te zien is aan de Spieghelhof. Eén granaatsplinter werd Annie van Bergen fataal. Zij en haar familie vluchtten via de binnentrap naar de kelder, toen de granaten vielen. Annie was de laatste die vanuit de keuken door de deuropening van de kelder wilde gaan, toen net op dat moment een granaat de voordeur doormidden spleet en Annie trof, twintig jaar, het eerste burgeroorlogslachtoffer van het Willemskwartier. Ze was niet de enige. Het monument, de muur, is bedoeld voor alle ruim tachtig Willemskwartierders die vanaf september 1944 tot en met februari 1945 op vergelijkbare manier, of in elk geval als gevolg van oorlogshandelingen, het leven hebben gelaten. Net als alle andere burgerslachtoffers uit de oorlog, zijn ook die uit het Willemskwartier door Bart Janssen opgespoord, geïnventariseerd en op een rij gezet. Kijk op ***www.oorlogsdodennijmegen.nl***

Tekst Ferry Blüm
Foto's: Regionaal Archief Nijmegen

Bronnen: Whycoff-de Wilde, J., Dansen in schuilkelders (Nijmegen 2012); Janssen, B., De pijn die blijft (Nijmegen 2005); Van Keeken, M., Lief en leed van ons gezin rond de bevrijding (niet gepubliceerd); www.oorlogsdodennijmegen.nl; gesprekken met Anne Wardenier, Willem Elbers, mevr. Vinke, Hennie Fransen, Ria Diersman-Van Bergen en Tonnie Arts.

Frans Verheijen: 'We konden niks en we hadden niks'

Kinderen in de Jacob Catsstraat, 1939-1940

Frans Verheijen werd geboren in de Maerlantstraat maar kwam, samen met veertien broers en zussen, via de Dr. Schaepmanstraat en de Hatertseveldweg te wonen aan de Groenestraat 292. Dit was het laatste huis op de hoek, 280 meter voor Royal Smit Transformatoren, in de volksmond gewoon 'Smit' genoemd. Frans, nu 89, kan zich nog veel van de oorlog herinneren en er ook uitgebreid over vertellen. Lees wat een jongen uit het Willemskwartier tussen zijn tiende en veertiende meemaakte in de oorlog.

De dag nadat hij met hulp van de Stichting Willem Smit Historie in de gelegenheid was om de ruimte na bijna 75 jaar opnieuw te bekijken, vertelt hij over de enorme kelder van de Smit-fabriek waar het hele gezin al weken vóór 17 september 1944, het begin van operatie Market Garden, 's nachts schuilde, toen nog als enigen. Op 18 september kwam er een granaat achter hun huis neer die een groot gat sloeg in de muur. Alle ruiten lagen eruit. Maar al veel langer en in steeds grotere aantallen vlogen er Amerikaanse en Engelse vliegtuigen over Nijmegen richting het Ruhrgebied, alleen 's nachts. Steeds meer Duitse zoeklichten speurden vanuit de Goffert de donkere hemel af en steeds vaker klonk hun afweergeschut. Als een vliegtuig geraakt werd, liet die z'n bommen vallen. Iedereen was blij wanneer er onweer was, want dan waren er geen vliegtuigen.

Leven in schuilkelders

De kelder van Smit was één grote kale ruimte. In het begin sliep iedereen gewoon op de grond, want het was telkens maar voor één nacht. Tegenwoordig fungeert de kelder als archiefruimte, helemaal volgestouwd. Maar Frans herkende de ingang bij de portiersloge; de betonnen trap naar beneden en vooral de vierkante betonnen palen. Hij voelde zich veilig met al dat beton.

Na de mislukte operatie Market Garden werd de kelder opengezet voor de hele buurt en kwamen er tientallen mensen schuilen tot er weer het sein ´veilig´ klonk. De familie van zeventien personen – met nog twee baby's – verbleef er twee weken aan één stuk door. Even was er een woning in Hatert, maar al gauw waren ze weer terug.

Spoorkuil 1944

De grote zussen van Frans kookten eten in de eigen woning met de kapotte ruiten. Er was een fornuis, er waren grote pannen en er stonden nog veel Keulse voorraadpotten in de kelder. Vanaf oktober 1944 tot aan februari 1945, toen ook het Willemskwartier echt bevrijd werd, verbleef het gezin in de kelder van de eigen woning, dag en nacht, voor een deel tussen de kolen die er lagen opgeslagen.

Er was niks

Op 17 september vlogen er honderden vliegtuigen over, vertelt Frans, de hele hoek van de Groenestraat (waar nu het bedrijfsverzamelgebouw staat) en de toen nog kale vlakte achter de fabriek stond barstensvol militaire voertuigen. Van elk van de auto's moest iedere ochtend gecontroleerd worden of de motor nog werkte. Een geloei van jewelste, maar Frans en z'n broertjes en zusjes waren er graag bij, want de soldaten hadden altijd wel wat te eten.

In het Goffertpark, vlakbij het openluchttheater hadden de Amerikanen drie meter diepe sleuven gegraven en er planken en aarde overheen gelegd. Daar zaten ze dag en nacht. Frans en consorten werden naar een grote keukentent in het park gestuurd om eten te halen. Natuurlijk was er wat over, plumpudding met witte saus. Hij at het allemaal in één keer op en... was drie dagen kotsmisselijk. De Amerikaanse houwitsers die er stonden, klonken vooral in de eerste dagen.

Ook werden Frans en een broer met de trein naar Boxmeer gestuurd om twee grote roggebroden op te halen. De kunst was uit handen te blijven van de controleurs bij de trein, want die pakten de broden af. Voor spertijd binnen zijn en alle ramen verduisterd. Er mocht geen sprankje licht buiten te zien zijn. "We konden niks, en we hadden niks," zegt Frans er nu over, "ja, we hadden klompen." De schoenmaker naast bakker Erika verkocht ook alleen nog maar klompen.

Frans Verheijen

Meer over Frans Verheijen

Had de jonge Frans het niet gemakkelijk in de oorlog, de volwassen Frans heeft in zijn leven veel bereikt. Hij werd politieman, wijkagent o.a. in het Willemskwartier, maar ook beveiliger van koningin Juliana. Hij leidde een ME-groep tijdens de rellen in 1980 in Amsterdam bij de kroning van koningin Beatrix en trad veel op tegen voetbalsupporters in Nijmegen. Hij kreeg vier koninklijke onderscheidingen, van brons tot goud.

Verreweg het meeste was op de bon, ook de benzine en zelfs fietsbanden. Maar geen enkel kind had een fiets, alleen de vader van Frans. Iedereen liep. En kinderen speelden op straat, alleen de dochter van de NSB-er uit de Feithstraat die bij de Hitlerjugend zat en altijd het uniform droeg, kwam nooit aan de beurt. Buurman Jules Cohen, Joods maar getrouwd met een Belgische vrouw en met vijf dochters, kreeg een oproep om naar het politiebureau aan de Koninginnelaan te komen. Niemand heeft hem ooit nog teruggezien.

Kolen jatten

Frans' veertiende verjaardag op 24 september was iedereen vergeten. De Antoniusschool en de pastorie van het Dobbelmannklooster waren door de Duitsers gevorderd. Er waren geen lessen. De winter van '42 - '43 was erg koud, maar er waren kolen in de Spoorkuil. Dat waren briketten, daar reden de treinen op, zo groot als een houten snijplank en per stuk voldoende om één week mee te stoken. Ze werden één voor één gejat, want twee tegelijk waren niet te tillen. Het gebouw van tabaksfabriek Turmac, aan de andere kant van de Graafsebrug, werd door de Duitsers als opslagplaats gebruikt. Toen operatie Market Garden even leek te lukken en de Duitsers zich begonnen over te geven, werd het leeggeroofd. Er was zelfs wijn in de aanbieding!

Bevrijding

In februari 1945 hadden zich meer dan een half miljoen soldaten in Nijmegen verzameld. Overal, letterlijk overal stonden rijen en rijen militaire vrachtwagens. En opeens waren ze weg. Ze werden ingezet bij operatie Veritable, de laatste actie van de geallieerde troepen om Duitsland binnen te vallen en te overwinnen. Dit keer lukte het. Het hele Willemskwartier danste op straat, maar wel met eten en drinken nog steeds op de bon. "Mensen kunnen zich niet voorstellen hoe het is geweest," zegt Frans nu. "En het is ook niet uit te leggen."

Tekst: Ferry Blüm
Foto's: Regionaal Archief Nijmegen

Oud-strijder Jo van Son: 'Je deed soms gevaarlijke dingen'

Toen in september 1944 onder leiding van prins Bernhard de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) werd opgericht om mee te helpen nazi-Duitsland te verslaan, werden veel mannen en vrouwen actief in het verzet. Nadat de invasie van de geallieerden in september 1944 in Nijmegen een feit was, meldde de zeventienjarige Jo van Son zich bij de bewakingsdienst van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten aan, waar hij onder registratienummer 738 werd ingeschreven.

Wanneer ik 75 jaar later over de galerij naar zijn fraaie appartement loop, staat de voordeur al op een kier. Na een hartelijke ontvangst blijkt dat Jo (93) zijn persoonsbewijs uit de oorlogsjaren en lidmaatschapskaart van de Binnenlandse Strijdkrachten al heeft klaargelegd, net als de bonkaarten voor levensmiddelen en kleding uit die tijd. Zijn oorlogsdagboek in fijn handschrift ligt binnen handbereik. Jo vertelt...

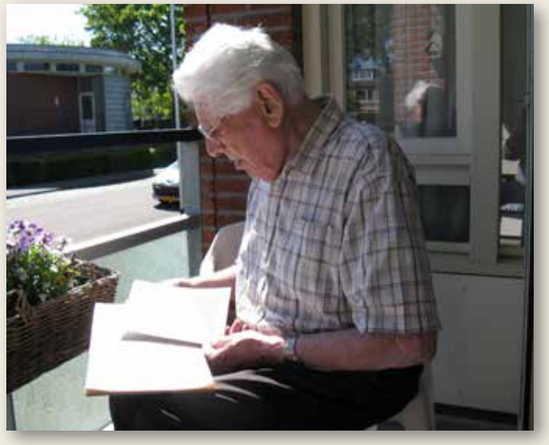

Jo van Son leest in zijn oorlogsdagboek. Foto: Henny Fransen

Verzet

In de zomer van 1944 werd ik benaderd door twee personen van de Binnenlandse Strijdkrachten met de vraag of ik wilde meehelpen. Ik was jong en niet bang uitgevallen en moest me melden bij Hotel De Bonte Os op de Molenstraat. Dat was op 25 juli 1944. Maar ik wilde hun namen niet weten. Dan kon je ook niemand verraden. Ze zeiden tegen mij: "En jij bent Jean du Pre." In De Bonte Os zaten mensen van het verzet, maar ook Duitse officieren! Mevrouw Witteveen was de eigenaresse van dat hotel en tevens hoofd van het verzet. Na de algehele bevrijding bracht koningin Wilhelmina haar persoonlijk een bezoek vanwege haar heldhaftig optreden tijdens de oorlog.

Persoonsbewijs Binnenlandse Strijdkrachten

Gevangen

Ik heb wel eens een NSB'er in elkaar geslagen. Maar ik werd verraden, door de Gestapo opgepakt en naar de Krohnestraße-gevangenis in Kleef gebracht. Ik zou Hitler hebben beledigd. Er zat nog een Nijmegenaar, Janus de Bruin, die een bloemenstal had bovenaan de Molenstraat, maar tijdens de Arbeitseinsatz in een Kleefse schoenfabriek wegens sabotage was gevangengezet. En een Rus. Met z'n drieën in één cel. 's Morgens kregen we een bordje waterige pap en 's avonds twee ongeschilde aardappels, maar de Rus kreeg alleen schillen te eten. Wij mochten op een brits slapen, maar de Rus moest op de grond blijven liggen. De kommandant daar was een Gestapo-officier, die gesproken had met de Ortskommandant in Nijmegen, een gesjeesde jezuïet. Daardoor had ik geluk, want door bemiddeling van de Nijmeegse jezuïet Holtus, werd ik vrijgelaten.

Verliefd

In de zomer van 1944 leerde ik aan de Plasmolen Grada Graven kennen, die daar met vriendinnen aan het zwemmen was. Zestien jaar oud. Een leuke en knappe meid. Ik heb haar later thuis opgezocht en werd een beetje verliefd op haar. Ze woonde met haar ouders en zusjes in de Ten Katestraat 37 in het Willemskwartier. In september 1944 kwamen de Engelsen via het Keizer Karelplein naar het Kronenburgerpark. Op de hoek van de Piersonstraat en Walstraat stond ik ernaar te kijken.

Frontstadperiode

Je deed soms gevaarlijke dingen. Zo wilden de Duitsers het huis van de familie Velthuizen aan de Walstraat 126 in brand steken. Ik heb toen de brandende gordijnen naar buiten gegooid. In oktober ben ik naar het Willemskwartier gegaan om daar te patrouilleren. En om

Paspoort 1944

naar mijn meisje te gaan, maar er was niemand thuis vanwege de granaten die elke dag werden afgeschoten. Mensen durfden hun kelders niet meer uit te komen en waren naar het zusterklooster aan de Dobbelmannweg gevlucht. De burgers woonden daar in de kelders. De Amerikaanse soldaten lagen op de bovenverdieping ingekwartierd. De zusters woonden in een aparte gedeelte van het klooster, waar geen mannen mochten komen. Als ik 's avonds van patrouille terugkwam, sliep ik ook in die kelder. Dan sliep ik onder de tafel met mijn meisje naast me. Met de kleren aan. Dat had ook niet anders gekund met al die mensen.

Het was vreselijk, die granatenregen in het Willemskwartier. Zo was er een vliegende bom op de Willemsweg ontploft, vlakbij de kerk. Ik geloof dat er daardoor een jongetje uit de Hofdijkstraat is omgekomen. Op de Willemsweg kwam ik ook een vrouw met een dood kind in haar armen tegen. Ze was helemaal gek geworden en gaf het kind aan mij. Ik heb het toen maar in een tuintje gelegd. Ik wist ook niet wat ik doen moest.

Grada Graven 1948

Bewaken

Ik wilde weg uit het Willemskwartier, want het werd me veel te gevaarlijk. Ik heb toen bij de bewakingsdienst in het Dominicuscollege gewerkt, waar NSB-ers waren opgeborgen. Maar ik heb nooit meegewerkt aan de vernederingen van vrouwen omdat ze met een Duitse jongen verkering hadden gekregen. Kaalgeschoren en met een hakenkruis op de rug werden ze afgevoerd. Maar die meisjes waren gewoon verliefd geworden, net zoals dat bij ons kon gebeuren. We werden naar de Sint-Anna kazerne in Brussel Laken gestuurd, waar we opgeleid werden voor het Rijnlandoffensief (oversteken van de Rijn en doorstoten naar Duitsland, red.). Ingedeeld bij de 8e Compile 2e Nationale Pioniersgroep. Ik ben ook nog in West-Kapelle geweest, waar mijnen geruimd moesten worden. Grada ging in die tijd met haar vriendinnen met Engelse soldaten dansen in Club 21 in de Vereeniging.

Rijnlandoffensief

Het Rijnlandoffensief was in februari 1945, toen het Reichswald vanuit het Rijk van Nijmegen werd aangevallen. Dat was een hel! Soms mochten we 's avonds naar Nijmegen. Vanuit het Rijnland naar de Armyclub in de Vereeniging om te ontspannen. En naar Grada, met een kistje boter of ham, meegenomen uit Duitsland. Toen ik elders gelegerd werd, hebben we het uitgemaakt. We zijn als goede vrienden uit elkaar gegaan. Ik heb Grada ook niet meer gezien.

Ik moest na de oorlog naar Nederlands-Indië om te vechten tegen de Indonesische nationalisten. Tijdens mijn verblijf in Solo op Java werd ik tijdens een aanval door een schampschot ernstig gewond aan mijn hoofd. Een paar millimeter verder en ik was er geweest. Later kreeg ik een brief van haar vader dat Grada op 13 juli 1949 in Dekkerswald aan tbc was overleden. Ze is 21 jaar geworden. Op dezelfde dag dat ik mijn schampschot opliep, kreeg ik die brief over haar dood. Dat zal ik nooit vergeten.

Kleuterklas Jo van Son, Doddendaal 1932

Nieuwe liefde

In maart 1950 leerde ik Bets van Baardewijk kennen, maar eigenlijk kende ik haar al van de school op de Doddendaal. Haar familie was in februari 1944 de Parkdwarsstraat uitgebombardeerd en had daarna een woning op Willemsweg 13 gekregen. Met meubels van het Albanyfonds (hulpfonds van de Amerikaanse stad Albany, red.), want ze hadden zelf niets meer. Bets en ik zijn op 7 maart 1954 getrouwd. Bets is op 12 juni 2010 overleden.

Tekst: Henny Fransen.
Foto's: privéarchief Jo van Son

Duits afweergeschut maakt plaats voor **Britse artillerie**

Afweergeschut geallieerden in de omgeving van Nijmegen

Tijdens operatie Market Garden die op 17 september 1944 begon en in de frontstadperiode die daarop volgde, werd het Goffertpark een strategisch onderdeel van gevechtshandelingen. Daarmee werd het Goffertpark van groot militair belang. Tot die tijd was het stadion en het park relatief rustig de oorlog doorgekomen. Midden op de grasvelden had het Duitse leger luchtafweergeschut geplaatst. Het park werd verder in gebruik genomen als oefenterrein voor Duitse soldaten.

In september 1944 werden ook delen van de artillerie (geschut) in het Goffertpark geplaatst. Deze werden door de Duitse troepen ingezet bij de verdediging van de Waalbrug tijdens operatie Market Garden. Op 15 september kwamen volgens ooggetuige portier A. van der Logt, vijftig Duitsers naar het Goffertstadion om een aantal jongens van de Hitlerjugend af te lossen. Die waren verantwoordelijk voor het afweergeschut. Tot dan was er alleen licht afweergeschut aanwezig geweest, ter plaatse van de Hazenkamptribune en het theehuis. Er werden nu ook kanonnen geplaatst op de speelweide. Op 17 september stonden er minimaal zeventien stuks afweergeschut opgesteld.

Market Garden

In de dagen voorafgaand aan operatie Market Garden werden de geallieerde bommenwerpers bestookt door de Duitse troepen vanuit het Goffertpark. Wim Binnendijk (1914-1982) woonde met zijn echtgenote tijdens de oorlog bij zijn ouders op de Dobbelmannweg 56: Hij vertelt in zijn dagboek over de oorlog, zoals de gebeurtenissen op 11 september 1944: “In de namiddag tegen een uur of zes vertoonden zich grote groepen bommenwerpers, begeleid door jagers, boven onze stad. Ze trokken Duitsland in en kozen de terugweg langs dezelfde route. In de Goffert waren heel wat stukken afweergeschut opgesteld, die tevergeefs hun salvo’s op de Tommies (Engelse soldaten, red.) afvuurden. De machines vlogen tamelijk laag en men kon de 4 motoren onderscheiden.”

Duitsers in het nauw

Op zondagmorgen 17 september 1944 werden door acht geallieerde bommenwerpers het Duitse afweergeschut in het Goffertpark bestookt. “’s-Middags kregen we ineens boven de Goffert een formatie van zeer grote vliegtuigen in het oog, die laag overvlogen in oostelijke richting. We hoorden mensen roepen: Parachutisten!, maar zagen niets. Een nieuwe formatie naderde, net grote boten. Boven de Goffert (op de hoogte van Grave) draaiden ze af en toen zagen we honderden en honderden grijze wolkjes uit de vliegtuigen naar beneden dalen: parachutisten.”

Portier Van der Logt zag dat de Duitsers met al hun kanonnen uit het Goffertpark vertrokken, nadat ze parachutisten hadden zien landen in Groesbeek. Vermoedelijk vertrokken ze richting Weurt, waarbij de kanonnen langs het kanaal, bij de sluis en bij de Waalbrug werden opgesteld. Voordat ze vertrokken, vernielden ze delen van het Goffertstadion door het plaatsen van explosieven in de catacomben en het gooien van granaten. Delen van de catacomben, de vestibule en een kleedkamer werden verwoest, waardoor balken van de erboven gelegen tribune scheurden. Ook de dag erna kwamen er steeds meer luchtversterkingen, waarbij meerdere vliegtuigen boven de stad vlogen. In deze dagen werden de Duitse bezetters uit de stad gedreven.

Engelsen nemen stelling

De Britse geallieerden namen het Goffertpark over en plaatsen hun kanonnen in de door Duitsers achtergelaten stellingen. Vanuit tien geallieerde tanks, die achter het gebouw van de Nyma bij de Waal in Nijmegen-West stonden opgesteld, werden in de voormiddag van woensdag 20 september 1944 de Duitse stellingen aan de noordelijke zijde van de Waal bestookt. Vanuit een uitkijkpost werden instructies doorgegeven aan de Britse artillerie die nu in het Goffertpark stond opgesteld. Vanuit het park werden van 13:00 tot 15:30 uur met kanonnen (25-ponders) granaten afgevuurd door het 153e Regiment Veldartillerie van de Guards Armored Division.

Donderdags wordt door enkele Duitse jagers nog een aanval op de Goffert uitgevoerd. Wim Binnendijk bezocht enkele dagen na de beschietingen de Goffert: “Er stonden zeven zware stukken, enkele kleinere en mitrailleurs. Het was er gezellig en leuk, de soldaten zijn praatlustig en leggen alles uit. Je mag overal bij komen, de granaten die geen bus hebben en van torpedomodel zijn, wegen 100 pond. ‘t Geschut vuurt 25–30 km ver.”

Britse militaire voertuigen op St. Annastraat tussen Groenestraat en St. Canisiusziekenhuis, sept./okt. 1944

Frontstadperiode

Ook de weken en maanden na operatie Market Garden bleven er vanuit de geallieerden beschietingen plaatsvinden op de Duitsers, die ook in het Reichswald verbleven. Ook vonden veelvuldig beschietingen door de Duitsers plaats, die onder meer gericht waren op de Goffert, de Grootstalselaan en de omgeving van Weurt. Onder de geallieerden die in het Goffertpark zaten, vielen in die dagen ook enkele doden. Op 21 september vielen zes doden tijdens een Britse voetbalwedstrijd door een aanval van twee Duitse jagers. Op 1 oktober waren acht geallieerde slachtoffers te betreuren. In november 1944 wordt zwaarder geschut in het park opgesteld.

Na de verovering van Nijmegen door de geallieerde troepen, werd het Goffertpark inclusief de speelweide in gebruik genomen als kampement. Er stonden tenminste twintig kanonnen opgesteld die dienden als ondersteuning van het offensief van de geallieerden in het Reichswald (operatie Véritable). Dit was in de periode dat Nijmegen frontstad was (van september 1944 tot mei 1945). De Britten vuurden vanaf het Goffertterrein met de kanonnen regelmatig granaten af.

Willem Elbers (1933) kon zich nog goed herinneren hoe hij met een stel vrienden wat rondzwierf en bij het Goffertpark uitkwam: “We zagen in de verte al vele kanonnen met de loop omhooggericht, vermoedelijk richting het Duitse Reichswald…Nieuwsgierig als wij waren, naderden wij tot op korte afstand de gereedstaande kanonnen, tot op een gegeven moment harde kreten van achter de kanonnen ons sommeerden met de woorden en gebaren in het Engelse ‘take pose’. Het was voor ons duidelijk dat we moesten gaan liggen, wat wij ook snel deden.”

In deze maanden was Nijmegen frontstad en was de ravage groot als gevolg van de beschietingen. In januari 1945 waren veel inwoners op zoek naar brandhout. Men trok ook het Goffertpark in om hout te kappen en boompjes te vellen.

Na de oorlog

Kort na de oorlog werden regelmatig resten van munitie gevonden in het Goffertpark. Buurtbewoner en stadsgids Gijs Hoogenboom had als jongetje al de nodige granaten gevonden in het park. ”Ze gingen nooit spontaan af, omdat ze niet op scherp stonden. We hebben natuurlijk wel het kruit eruit gehaald, zodat we daar andere dingen mee konden laten ontploffen.” Decennialang vonden mensen granaatresten in het Goffertpark. Voor verzamelaar Ernesto Aalders uit Tolkamer was het park nog in 2011 een favoriete vindplaats. Hij trok er 's nachts op uit om, met succes, naar granaathulzen te graven op de Goffertweide. Volgens hem kan het gegraaf geen kwaad. “Als je maar weet wat je doet.”

Tekst: Dion Hagens
Foto's: Regionaal Archief Nijmegen

Bronnen: Binnendijk, W.J.M., -Onze bevrijding - Wat wij beleefden - Nijmegen 1944/1945, dagboekaantekeningen (via www.noviomagus.nl); Eilander, Joh. H., Met de dood in de schoen…. 64 ooggetuigenverhalen, brieven en dagboekfragmenten van Nijmeegse burgers in de mangel van Market Garden, (Nijmegen 1984).

Nijmegen viert de bevrijding en krijgt koninklijk bezoek

Bevrijdingsfeest op het Hertogplein, 5 mei 1945

In de loop van 1944 werd de geallieerde tegenstander steeds sterker en drukte de Duitse bezetter in het defensief. In het najaar was het zuiden van Nederland al bevrijd, maar met name het westen van Nederland had begin 1945 nog zwaar te lijden onder de beruchte Hongerwinter. Door de succesvolle spoorwegstaking waartoe de Nederlandse regering in ballingschap had opgeroepen en de Duitse strafmaatregelen kwamen alle voedsel- en brandstoftransporten stil te liggen. In combinatie met streng winterweer zorgde dit voor een hongersnood waar ruim twintigduizend mensen aan bezweken. Maar 5 mei 1945 was heel Nederland officieel bevrijd en Marie van Keeken beschrijft in haar dagboek hoe dat er in Nijmegen uitzag.

Mijn moeder, Marie van Keeken, hield vanaf 17 september een dagboek bij met de titel 'Lief en leed van ons gezin rond de bevrijding'. Zij schrijft "dat er nu twee miljoen mensen met uithongering worden bedreigd. Berlijn valt. De Duitsers worden wat toegeeflijker en staan toe dat er voedsel wordt aangevoerd. Op 30 april is het zover en worden per vliegtuig de eerste voedselpakketten boven bezette gebieden afgeworpen. Gekleurde lichten geven de terreinen aan. De radio zendt regelmatig uit 'Wij brengen voedsel, geen bommen!' In Den Haag, Rotterdam, Amsterdam. Wie enigszins bij machte is, klimt op de daken en juicht en roept naar de redders van het volk. Er wordt nu ook door auto's en schepen voedsel aangevoerd."

Capitulatie

4 Mei 1945. De grote Dag! Het komt als uit de lucht…
We kunnen het in huis niet houden en gaan de straat op. Er worden vreugdevuren gelost en geschoten. En waar je ook keek, overal blijde gezichten, ondanks veel leed van velen en doorgestane angsten. En 's avonds brandden de lampen in de etalages en overal waar ze nog branden konden – zonder verduistering. Wat kan het leven nog goed zijn! Ook Helgoland en Zweden capituleerden dien dag. De dagen die volgden waren vol vreugde en jolijt. Er wordt niet gewerkt, maar ondanks dat wordt er toch veel en hard gewerkt. Buurtverenigingen herrijzen en straat na straat wordt versierd, vaak tot diep in de nacht.

5 Mei is er 's middags 'n parade in de Molenstraat, 'n hier nog nooit gezien schouwspel. 'n Kinderoptocht is spoedig georganiseerd. 's Avonds ontmoeten we 'n begrafenisstoet, prachtig opgezet door de studenten, uitbeeldend: Hitler in z'n doodskist, gevolgd door z'n aanhang. Zelfs de predikant en lantaarndragers waren niet vergeten. Op het stationsplein volgt de begrafenisplechtigheid. Er wordt gespeecht, Sieg Heil geroepen, gecollecteerd voor winterhulp en onder veel lawaai van afschietende kogels wordt Hitler in z'n kist verbrandt, kostelijk! Er worden dansvloeren aangelegd in iedere straat en de stemming groeit. 8 en 9 mei zijn de grote Victoriedagen. Overal wordt er gedanst en in de Molenstraat uit de jeugd zich door het afsteken van gillende keukenmeiden. Zelf gemaakt, door kruit in een papier te vangen.

Feestelijkheden

13 Mei. 'n Extra dag voor Nijmegen. Weer vrij, weer feest. Er zijn kinderoptochten en kinderspelen. Muziek en dans, ook gekostumeerd tot diep in de nacht. Daarna volgt 'n kermis in de Willemsbuurt. Nog steeds wordt er gedanst en 't mooie weer houdt aan. Maar 't wordt nu zo zoetjesaan welletjes met dat feesten.

Op 19 Mei beleefden wij nog 'n kleine herinnering aan den oorlog. Granaten vliegen, en in de verte horen en zien wij ontploffingen. De schrik sloeg in onze benen, maar de oorlog is immers voorbij? Was het 'n ongeluk of moedwil? 'n Hele opslagplaats van munitie was in de lucht gevlogen nabij de tuchtschool en veroorzaakte veel schade en gewonden. Eindelijk op 20 Mei worden de feestelijkheden op last van de burgemeester geëindigd. 't Was welletjes!

Koninklijk bezoek

2 Juni. De posterijen gaan weer in werking. 't Verkeer wordt langzaam maar zeker hersteld. Duizenden gerepatrieerden keren terug. Op 2 Juni bezoekt Prinses Juliana Nijmegen. De vlaggen steken uit. De kinderen brachten haar 'n zanghulde en 's middags op de Quickterreinen wachtten duizenden vol ongeduld haar komst. De parade van het Kensington-regiment was 'n prachtig gezicht.

Koningin Wilhelmina op ziekenbezoek

Het muziekcorps speelde en de Prinses kwam … heel eenvoudig in 'n groen mantelpakje met 'n wit kanten mutsje. Zij inspecteerde de troepen – gaf handdrukken, en 45 vliegtuigen vlogen boven onze hoofden als groet aan H.K. Hoogheid. Zij besteeg de tribune. De kapitein sprak haar toe en overhandigde haar 'n gift van f 12000,- ten bate van het Rode Kruis. Dit was het weektraktement van de soldaten.

De Prinses dankte in het Engels en langs 'n haag van wuivende mensen verliet zij het terrein. 'n Week later, op 9 Juni viel ons nog 'n hoog bezoek te beurt n.l. H.M. de Koningin (Wilhelmina, red.) bracht 'n officieus bezoek aan Nijmegen. Zij ontving nabestaanden van helden die stierven, ondergrondse werkers, en deed 'n rondgang door Nijmegen. Ook het ziekenhuis bezocht zij en was daar voor allen vriendelijk en belangstellend.

Liefde in gevangenschap

Op 13 Juni viert Nijmegen feest: Rinus Fest (collega van de Nyma, red.), 'onze Rinus' was weergekeerd uit gevangenschap… als in 'n sprookje. Reeds dikwijls doodgewaand verscheen hij in Nijmegen, en bracht z'n prinsesje mee, z'n toekomstige bruid. Wie had dat kunnen denken…

We zagen hen beiden… Rinus was wat veranderd. Als hij sprak staarden zijn ogen diep in de verte. Z'n woord was zacht en hij sprak van veel leed, ontbering en verachting. "Ze hebben van ons dieren willen maken, maar 't is hen niet gelukt..!" Wij hoorden van z'n meisje en hoe hij haar in 't kamp leerde kennen. 'n Ondergrondse werkster was zij, evenals hij gegrepen en weggevoerd.

Hij kreeg haar lief maar kon dit slechts uiten door 't wisselen van briefjes door 't gaas. En later… die tocht in 'n beestenwagen, ver van haar weg. Hij sprak van zijn nog ongebroken kracht door haar, in haar bezit. En na 'n jaar van scheiding, beider wonderlijke redding en deze hereniging. Z'n meisje was mooi en eenvoudig en zeide met Rinus te willen bouwen aan 'n nieuwe toekomst! En nog ditzelfde jaar trouwden zij. 't Was als 'n sprookje. Maar 't was echt. Voor Rinus was 'n bedrag opgehaald van f 300,- Voor 't heldenfonds f 200,-. Een goed begin voor de Nyma.

Transcriptie: Henny Fransen
Foto's: Regionaal Archief Nijmegen

Ziekenhuis verpleegt in oorlogstijd **ondergronds**

Op 18 mei 1926 werd het St. Canisiusziekenhuis aan de St. Annastraat 289 officieel geopend. In 1939 begonnen de voorbereidingen op een mogelijke oorlog. De gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog brachten echter zoveel doden en gewonden met zich mee, dat chaos en schaarste aan materialen niet te vermijden was. Hoe verging het een ziekenhuis in oorlogstijd?

Het ziekenhuis trof een aantal maatregelen ter voorbereiding op de moeilijke situatie die komen ging. De ramen werden verduisterd en de kelders werden ingericht als schuilplaatsen voor de patiënten. Er kwamen noodtoiletten en watertonnen en er werden een onderaardse operatiekamer en verloskamer ingericht. Op het dak werd een groot rood kruis geschilderd om te voorkomen dat het ziekenhuis geraakt zou worden door bommen.

Overbelasting verplegend personeel

De eerste oorlogsjaren verliepen betrekkelijk rustig voor het ziekenhuis. Het was wel drukker dan gewoonlijk, mede doordat het ziekenhuis de patiënten van het Wilhelminaziekenhuis moest overnemen. Dat werd namelijk als militair hospitaal ingericht. Er was te weinig personeel en medewerkers van de huishoudelijke dienst en vrijwilligers werden ingezet als verpleeghulp.

Er waren veel zorgen, want er was moeilijk aan medicijnen en steenkool te komen. Er was genoeg te eten voor de zieken en gewonden, dankzij een soepelere rantsoeneringsregeling voor patiënten. Maar het personeel dat een stuk minder te eten kreeg en hard moest werken door de vele patiënten, raakte overbelast. In 1942 brak een difterie-epidemie uit en werden er maatregelen genomen om het verplegend personeel te ontlasten. Het avondbezoek werd ingekort naar een half uur en om 20:00 uur moesten alle patiënten naar bed. Ook het verzorgen van de patiënten gebeurde volgens een strikt ritueel.

De hel breekt los

Op 22 februari 1944 brak de hel los met het bombardement op de binnenstad. Het ziekenhuis werd overstroomd met doden en gewonden. Ambulances en auto's reden af en aan en er werden slachtoffers gebracht op ladders, deuren, kruiwagens en handkarren. De gewonden moesten behandeld worden en de doden ergens geborgen tot ze begraven konden worden.

Het ziekenhuis was uiteraard op een dergelijke ramp niet voorbereid en de middelen die ze tot hun beschikking hadden, waren niet toereikend. Naast de vele slachtoffers zwierven er ook veel mensen door de gangen op zoek naar vermiste dierbaren. Omdat dit het werk van de artsen en verpleeghulp bijna onmogelijk maakte, werden er lijsten opgehangen met de namen van de slachtoffers, hun verwondingen en kamernummer.

Nijmegen frontstad

Op 17 september 1944 veranderde de stad opnieuw in een slagveld. Al snel kwamen de eerste gewonden binnen. Patiënten werden naar de kelders gebracht. De ramen op de begane grond werden voorzien van halfhoge muurtjes en op de eerste verdieping werden bekistingen met opgestapelde bakstenen voor de ramen geplaatst. In oktober lagen er 667 patiënten in het ziekenhuis.

De ramen van het St. Canisiusziekenhuis zijn op de begane grond voorzien van halfhoge muurtjes. Foto: J. Enneking jr.

Het hoogste aantal ooit. Op 25 oktober werd het ziekenhuis getroffen door vijf granaten, die veel materiële schade aanrichtten. Vanwege de aanhoudende granaatinslagen was het boven niet veilig. Tot april 1945 speelde het leven in het ziekenhuis zich grotendeels in de kelders af. Het was er overvol en onhygiënisch, en men moest zich redden met de middelen die men had. Na de bevrijding werd het St. Canisiusziekenhuis op 10 juni vereerd met een bezoek van koningin Wilhelmina.

Tekst: Leonie Valckx
Foto's: Regionaal Archief Nijmegen

Bron: Weusten, B. (red.),Vaarwel, vaarwel lief ziekenhuis. 66 jaar Canisius-(Wilhelmina) Ziekenhuis aan de Nijmeegse Sint-Annastraat (Nijmegen 1993)

Op **Jonkerbos War Cemetery** rusten 1629 gesneuvelde militairen

Wie over de Burgemeester Daleslaan rijdt zal zich nauwelijks realiseren dat hij of zij een stukje grondgebied passeert, waarover het Koninkrijk der Nederlanden geen zeggenschap meer heeft: de Britse militaire begraafplaats Jonkerbos. Het ereveld – een oase van rust langs de drukke weg – is na de oorlog in eeuwigdurende erfpacht overgedragen aan het Verenigd Koninkrijk.

Britse militaire begraafplaats Jonkerbos

Op de militaire begraafplaats Jonkerbos liggen 1629 militairen begraven uit het Gemenebest, 13 militairen met een andere nationaliteit en 99 stoffelijke resten van soldaten van wie de identiteit niet kon worden vastgesteld. Allen sneuvelden op Nederlands grondgebied in de periode tussen 3 september 1939 en 5 mei 1945.

De plek waar de begraafplaats is aangelegd is ook om een andere reden historisch interessant. Hier bereidde het 504de Para Infanterie Regiment van het Amerikaanse leger zich tijdens de operatie Market Garden voor op de Waal-oversteek van 20 september 1944.

Universeel ontwerp

Waar de Verenigde Staten ervoor hebben gekozen hun militairen te begraven op grote, indrukwekkende erevelden (zoals Margraten) heeft het Verenigd Koninkrijk zijn gesneuvelde militairen juist zoveel mogelijk begraven in de buurt van de plek waar ze om het leven kwamen.

De militaire begraafplaats Jonkerbos ziet er hetzelfde uit als alle andere erevelden van de Commonwealth War Graves Commission (CWGC) over de hele wereld. Het ontwerp kwam al in 1918 van de tekentafel. De Britse architect sir Edwin Lutyens bedacht de Stone of Remembrance, die elke begraafplaats domineert. Het is een grote, witte gedenksteen met rondom drie treden. Hij liet een deel van een bijbeltekst in de steen te graveren: "Their name liveth for evermore" (hun naam zal altijd blijven voortbestaan).

Elk slachtoffer heeft zijn eigen witte, rechtopstaande zerk. Op elke steen is de naam van de dode te vinden, zijn regiment en eventueel een symbool voor zijn religie. Maar in de rijen staan ook veel stenen met het opschrift 'Known unto God'. Hier rusten

Grafsteen van Van Hoof

lichamen die niet meer te identificeren waren. Het CWGC is nog steeds verantwoordelijk voor het onderhoud van de erevelden.

Nijmeegse verzetshelden

Op een halve kilometer afstand van het Britse oorlogskerkhof zijn op de (civiele) begraafplaats Jonkerbos nog een aantal oorlogsgraven te vinden. In een hoekje van de begraafplaats liggen hier een aantal Nijmeegse verzetshelden begraven. De bekendste van hen is ongetwijfeld Jan van Hoof.

Nijmegenaar Van Hoof was 22 jaar toen Nijmegen werd bevrijd tijdens de operatie Market Garden. Op 18 september 1944 zou hij de explosieven die de Duitsers aan de Waalbrug hadden bevestigd, onklaar hebben gemaakt. Of hij daadwerkelijk de 'redder van de Waalbrug' was, staat overigens niet voor honderd procent vast. Van Hoof kwam een dag later om het leven toen de Duitsers het Britse legervoertuig waarin hij zat onder vuur namen. Van Hoof overleefde weliswaar de aanslag, maar werd ter plekke door de Duitsers geëxecuteerd.

De stoffelijke resten van Van Hoof zijn verschillende malen herbegraven. In 1971 besloot de gemeente Nijmegen om alle verzetshelden bij elkaar te leggen aan de Weg door Jonkerbosch. Een besluit waar overigens lang niet iedereen blij mee was.

Tekst: Ronald Spaak. Foto's: Vincent Moll

Bronnen: Wikipedia; www.cwgc.org; De Gelderlander 9 december 2012; www.spannendegeschiedenis.nl

Wat gebeurde waar?

WO2

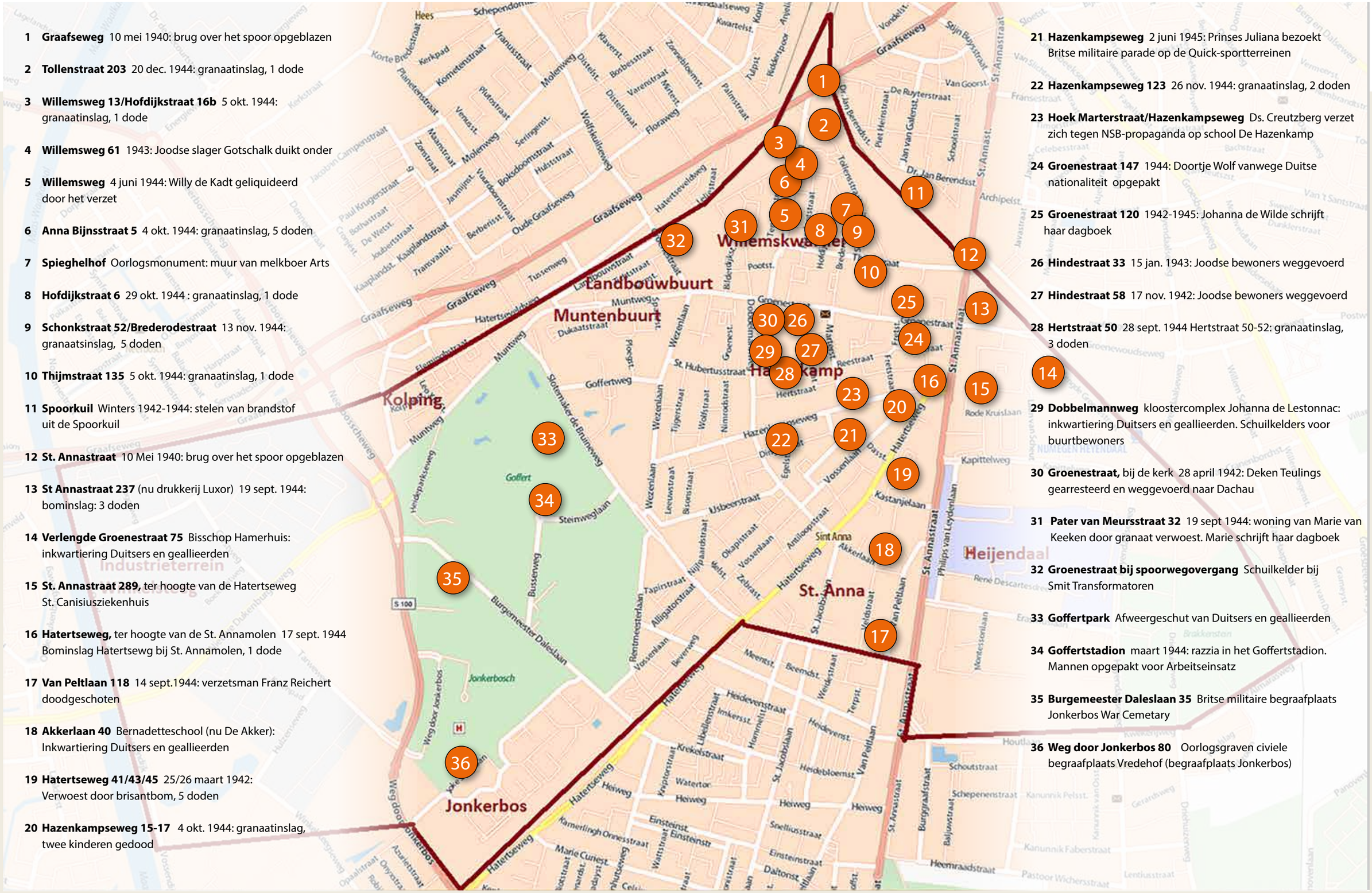

1 **Graafseweg** 10 mei 1940: brug over het spoor opgeblazen

2 **Tollenstraat 203** 20 dec. 1944: granaatinslag, 1 dode

3 **Willemsweg 13/Hofdijkstraat 16b** 5 okt. 1944: granaatinslag, 1 dode

4 **Willemsweg 61** 1943: Joodse slager Gotschalk duikt onder

5 **Willemsweg** 4 juni 1944: Willy de Kadt geliquideerd door het verzet

6 **Anna Bijnsstraat 5** 4 okt. 1944: granaatinslag, 5 doden

7 **Spieghelhof** Oorlogsmonument: muur van melkboer Arts

8 **Hofdijkstraat 6** 29 okt. 1944 : granaatinslag, 1 dode

9 **Schonkstraat 52/Brederodestraat** 13 nov. 1944: granaatsinslag, 5 doden

10 **Thijmstraat 135** 5 okt. 1944: granaatinslag, 1 dode

11 **Spoorkuil** Winters 1942-1944: stelen van brandstof uit de Spoorkuil

12 **St. Annastraat** 10 Mei 1940: brug over het spoor opgeblazen

13 **St Annastraat 237** (nu drukkerij Luxor) 19 sept. 1944: bominslag: 3 doden

14 **Verlengde Groenestraat 75** Bisschop Hamerhuis: inkwartiering Duitsers en geallieerden

15 **St. Annastraat 289,** ter hoogte van de Hatertseweg St. Canisiusziekenhuis

16 **Hatertseweg,** ter hoogte van de St. Annamolen 17 sept. 1944 Bominslag Hatertsewg bij St. Annamolen, 1 dode

17 **Van Peltlaan 118** 14 sept.1944: verzetsman Franz Reichert doodgeschoten

18 **Akkerlaan 40** Bernadetteschool (nu De Akker): Inkwartiering Duitsers en geallieerden

19 **Hatertseweg 41/43/45** 25/26 maart 1942: Verwoest door brisantbom, 5 doden

20 **Hazenkampseweg 15-17** 4 okt. 1944: granaatinslag, twee kinderen gedood

21 **Hazenkampseweg** 2 juni 1945: Prinses Juliana bezoekt Britse militaire parade op de Quick-sportterreinen

22 **Hazenkampseweg 123** 26 nov. 1944: granaatinslag, 2 doden

23 **Hoek Marterstraat/Hazenkampseweg** Ds. Creutzberg verzet zich tegen NSB-propaganda op school De Hazenkamp

24 **Groenestraat 147** 1944: Doortje Wolf vanwege Duitse nationaliteit opgepakt

25 **Groenestraat 120** 1942-1945: Johanna de Wilde schrijft haar dagboek

26 **Hindestraat 33** 15 jan. 1943: Joodse bewoners weggevoerd

27 **Hindestraat 58** 17 nov. 1942: Joodse bewoners weggevoerd

28 **Hertstraat 50** 28 sept. 1944 Hertstraat 50-52: granaatinslag, 3 doden

29 **Dobbelmannweg** kloostercomplex Johanna de Lestonnac: inkwartiering Duitsers en geallieerden. Schuilkelders voor buurtbewoners

30 **Groenestraat,** bij de kerk 28 april 1942: Deken Teulings gearresteerd en weggevoerd naar Dachau

31 **Pater van Meursstraat 32** 19 sept 1944: woning van Marie van Keeken door granaat verwoest. Marie schrijft haar dagboek

32 **Groenestraat bij spoorwegovergang** Schuilkelder bij Smit Transformatoren

33 **Goffertpark** Afweergeschut van Duitsers en geallieerden

34 **Goffertstadion** maart 1944: razzia in het Goffertstadion. Mannen opgepakt voor Arbeitseinsatz

35 **Burgemeester Daleslaan 35** Britse militaire begraafplaats Jonkerbos War Cemetary

36 **Weg door Jonkerbos 80** Oorlogsgraven civiele begraafplaats Vredehof (begraafplaats Jonkerbos)

HART VAN NIJMEGEN
Magazine voor de 18.000 inwoners van Nijmegen-Midden
BEWAARSPECIAL
special ter herdenking van 75 jaar vrijheid – september 2019 – www.hartvannijmegen.nu